

Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

Подручје планине Јелице и њој најближих планина богато је минералним сировинама. Остаци рудокопа говоре да су ове сировине експлоатисане, а многе на лицу места топљене.

Драгица Лапчевић, у својој књизи „Из ужичког краја“, између осталог, пише о рударским окнима и топионицама за време Римљана у Овчарско-Кабларској клисури. Затим да се истопљени метал носио у Пожегу, богату римску колонију.¹ Овај аутор, такође на једном месту каже: „Најзад, пре 40 година је у Пожегу донесен један казан метални, који је захватао ваљда више од три кубна метра. Он је нађен у селу Негришорима (на путу Пожега — Чачак). За њега се говорило да је служио за рударске послове. То би значило да је, негда, у Негришорима вађена нека руда. И име села је остало из старине; извесно од Римљана. Негришори у преводу су: Црне Улице. Од дима и гари, која је падала са топионица, улице су, извесно, црниле, те су, због тога, и име такво добиле па то име и селу оставиле. Казан су Аустријанци у време окупације (1915—1918) дигли и отерали“.²

Да је руда копана у средњем веку по планини Јелици, сведочи налаз депоа средњевековног алата, вероватно рударског, недалеко од Црне стене, између Горачића и Губереваца, на комплексу који захвата и пре другог светског рата отворени рудник „Јелица“ у селу Рајцу. У литератури се помиње и налазиште живе у Живици. На подручју Горачића, посебно у засеоку Расовац, мештани од давнина користе угаљ, који копају из обале речице Рајинац.

Почетком овог века, у литератури је познато, да је за рудник хромне руде на Јелици издата концесија 1905. године господи Ђирковић и Павловић из Београда.³

После дужег прекида, услед ратова, рударство на планини Јелици почиње тек да оживљава почетком тридесетих година. Тада се на Јелици појављују бројни истраживачи.

Након обимнијег истраживања почиње организована експлоатација сировина: у руднику хромне руде „Јелица“ 1936, у руднику угља „Дучаловац“ у Ртарима 1932, а у руднику угља у Прилипцу 1924. године. Доста касније, односно 1940. године, почиње експлоатација угља и у селу Рогачи.

Било је покушаја експлоатације угља и у другим селима, али нису постигнути неки већи резултати.

На овом подручју забележени су трагови и других минерала, као што су бакар, манган и други.

Уз све то, дуга је традиција вађења разних врста камена за точила, воденичко камење и израду надгробних споменика и крајпуташа у овом крају. Највећи и најбољи каменоломи ове врсте су у Ртарима, Пухову и Живици. На више места по венцу и побрђима Јелице постоје мајдани камена кречњака, од кога мештани производе креч. Геолози су посебно утврдили велике залихе кречњака на Јелици у пределу Стјеника.

Потенцијали материјалних сировина на планини Јелици указују на неопходност даљег истраживања и експлоатацију из економски оправданих налазишта.

Овим се даје приказ досадашње експлоатације минералних сировина на подручју планине Јелице, на основу грађе и података до којих смо дошли.

РУДНИК ХРОМНЕ РУДЕ „ЈЕЛИЦА“ У РАЈЦУ

Подручје планине Јелице обилује минералима и металима. То је утицало да се на овом терену раније, а посебно тридесетих година XX века нађе више истраживача — професионалаца или аматера. Тако су се на овом терену, поред осталих, појављивали познати истраживачи: Станко Холочек, професор Гимназије у Чачку, Јеротије Кнежевић из Чачка и Димитрије Радосављевић из Чачка.

Јеротије Кнежевић је четрдесетих година на пределима планине Јелице истраживао угаљ, а посебно хромне руде у селима Лазац и Петница. Овај врстан рудар-истраживач дао је видан допринос и за откривање антимонове руде у Лиси.⁴

Димитрије Радосављевић Дико радио је четрдесетих година на истраживању хромне руде у селима Жежевици, Премећи, Брезовицама и Горачићима.

У то доба, пре добијања права — концесије на експлоатацију руде, прво се од Министарства шума и руда могло добити просто право истраживања на годину дана, што се, уз мале таксе, продужавало на следећу годину, уколико је било интересовања од истраживача. Простор се није стриктно ограничавао. Овим правом истраживања обично се давало шире подручје, уз навођење назива општина. Даљи поступак био је да — када се открије рудна појава — истраживач подноси захтев за искључиво право истраживања. Ово право морало је бити фиксирано у погледу површине земљишта. Концесија се добијала тек после откривених руда, које су имале економски значај за експлоатацију и након извађене руде у количини од више тона или неколико вагона. Концесија се ограничавала. Једна концесија је била на простору земљишта од 2.000 метара у пречнику, односно основице земљишта у квадрат. Заинтересована страна је могла узети две или више концесија.

Експлоатација хромне руде на Јелици била је позната много пре од релативно скорашњег отварања рудника хрома у Рајцу. Налазишта хрома на Јелици била су позната још 1905. године и у вези са овим у Алманаху за 1924. годину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 2. свезак IV и V део, страна IV 143 каже се:

„Јелица (Србија, срез Трнавски) Концесија 1905. г. на 20 рудних поља за вађење хромских руда гг. Ђирковић и Павловић из Београда“.

У пределу планине Јелице, у селу Рајцу, радио је на истраживању руде хрома неки Бакарић из Краљева. Овај истраживач забележио је добре резултате на проналажењу руде хрома, тако да је откривене радове крајем 1936. године продао фирми Е. А. Косовићи — Београд са седиштем у Улици Вука Караџића број 5.

Ова фирма је, поред овог, имала још неколико рудника већег значаја. Косовић је живео у Паризу и није никада долазио на Јелицу. Сувласник ове компаније био је инжењер Добросав Бојовић, који је живео у Београду. То је, иначе био син познатог војводе Бојовића. Ова фирма је имала концесију за експлоатацију хромне руде у Рајцу на површини земљишта од 2000 метара по основици у квадрату.

Главно гнездо хромне руде откривено је 1937. године на тако званом месту „Грујине ливаде“ — Рајац и након тога регистровано као Рудник „Јелица“. Ово рудно гнездо налазило се на надморској висини од 622 метра; имало је дужину преко 20 метара, а дебљину око 10 метара сочивастиг облика. Даљим спуштањем у дубину и испод хоризонта — поткоп бр. 7 (висина 600 м) добијен је неправилан облик. Ово гнездо праћено је једном шахтом од око 10 м испод хоризонта бр. 7. Структура руде овог гнезда била је претежно фина зрнаста једнолика. У јами на лицу места изгледала је тамно жута, док напољу добија плаво-црни изглед, са од 44—49% Cr_2O_3 .⁵

Поред овог, било је још мањих гнезда, од којих су извесна експлоатисана (као на пример бр. 9 и 10). Треба додати да су извесне појаве руде биле у истраживању — откривању.

Хромна руда, која се вадила у овом руднику, била је углавном као компактна чиста руда прве класе, а у мањој мери као густо упрскана у серпентинској маси друге класе. Било је врло мало руде треће класе, са ређе упрсканим зрнцима хрома у серпентину.

Вагонске анализе имале су просечне резултате:⁶

$\text{Cr}_2 \text{O}_3$	43,53	—	45,16	—	46,29%
$\text{Fe}_2 \text{O}_3$	18,21	—	16,09	—	15,12%
Si O_2	3,47	—	3,19	—	3,06%

Ове анализе говоре да се радило о хромној руди прве класе. Поједине вагонске пошиљке имале су и боље резултате у погледу садржаја хрома, тако да је једном приликом забележен висок проценат хрома — до 49,58 одсто.

Руда друге и треће класе није посебно транспортована, већ је мешана — убацивана у прву класу, јер их није било много.

Производња хромне руде износила је око 20 вагона месечно, односно око 200 тона годишње.

Купац руде је била фирма Крупн из Немачке а његов представник који је два пута долазио на рудник, био је извесни Кли. По диспозицији кушца, руда се извозила за Немачку, Мађарску и Чехословачку.

Пред други светски рат руда се продавала по цени од око три динара по килограму, а раније, на почетку рада рудника, износила је око 0,5 динара.

НАЧИН РАДА У РУДНИКУ „ЈЕЛИЦА“

Рад у руднику обављао се примитивним средствима и на ручни погон. Бушено је ручно, извлачење витловима ручно, а превоз од јаме на депо вагонетима. Транспорт руде до железничке станице Заблаће, вршен је рабаџијским колима (14 км). Једно време, за овај транспорт коришћен је и један камион од пет тона носивости.

У руднику је било од 70 до 100 запослених рудара. Једна четвртина радника била је обучена — квалификовани рудари Босанци и Личани, а други су били обучени мештани из Рајца и околних села. Они су пролазили кроз све категорије: спољног радника V категорије, јамског возача IV, помоћника копача III и копача II категорије. Напредовање из категорије у повољнију категорију било је могуће после прописаногведеног времена рада у нижој категорији. Из V у IV категорију могло се прећи после годину дана рада за прелаз из IV у III категорију требало је две године дана, а из III у II било је потребно три године.

Рад је обављан у две смене од 6 до 14 и од 14 до 22 часа.

За рад у руднику одговарао је инжењер рударства, који је истовремено био задужен и за још неке руднике. На овом руднику, у 1939. и 1940. години послове је водио инжењер Стане Вербић из Сарајева. Овај стручњак извршио је геолошко снимање свих терена планине Јелице од Перета до Петнице. Један од првих помоћника у овом послу био му је Димитрије Радосављевић. Стручњаци из дирекције фирме и Министарства рударства често су долазили у контролу. То су били углавном инжењери рударства.

Финансијско — административне послове на руднику обављао је Димитрије Радосављевић. Он се истовремено обучио и за извесне послове у рударству стичући квалификације до надзорника у руднику.

Плате радника нису биле велике. Оне су се кретале од 22 до 50 динара дневно. Међутим, чистачи руде, то су били већином децаци, имали су плату од 15 до 18 динара дневно. Исплате плата касниле су и по месец дана. Транспорт руде плаћао се рабацијама, по колима; за једна кола од 1000 килограма — 50 динара. Пред рат цене услуга и плате биле су знатно веће.

У овом руднику није било правих штрајкова, али је било обструкција за време рада (недовољно залагање, мали учинак, зарушавање и слично) да би се изнудила већа зарада. Међутим, рабације су, у правом смислу, пред рат покушале да организују штрајк. Има мишљења да је то организовала партијска организација из Заблаћа. Рабације из Заблаћа и Жежевице нису хтеле да вуку руду тражећи веће накнаде, па су на Биљегама у Рајцу поставили заседу рабацијама Драгачевцима. Драгачевци су били бројнији и јачи па су прошли са рудом према Заблаћу. Тада су Трнавци, такође, прихватили посао да наставе превоз руде. После овог делимичног штрајка уследило је извесно повећање накнаде за превоз руде.

Радници овог рудника били су организовани у синдикат рудара у заједници са рудницима из љубићког среза (Милићевци, Срезојевци, Брђани).

По капитулацији Југославије 1941. године рудник је престао да ради. У том периоду од неколико месеци, он је опљачкан. Повађене су шине, разнета јамска грађа, други материјал и алат. На захтев Дирекције рудника, Димитрије Радосављевић је приступио обнови рада рудника, као његов управник. У то време почео је устанак. Један број радника укључује се у борбу против окупатора. Организатори устанка у трнавском срезу наложили су Димитрију Дику Радосављевићу, као управнику, да остане на руднику да би се преко њега снабдевали рударским експлозивом и другим материјалима.

За време рата рудник је за окупаторске власти стално радио. Међутим, његов рад је више био формалан, него суштински. У прилог ового говори податак да је за време рата произведено само 500 тона руде.⁸ Извађена руда није транспортована у Немачку, изузев мањих количина треће класе. Јаме су све више зарушаване. За овакав обим производње, окупаторским властима одговарано је да

се паралелно са обављањем производње ради и на обнови рудника, што је само био изговор управника и његових сарадника. У немачким командама често су се мењали људи, тако да су се могли, више пута, давати исти одговори.

Првих дана октобра 1941. године у време покрета устаничких снага према Краљеву, на руднику „Јелица“ формирана је прихватна болница. Имала је осам лежаја и најнеопходније лекове. Практично, са њом је руководио Димитрије Радосављевић, а болничарке су требало да буду омладинке из села Рајца. Међутим, болница није коришћена.⁹

После прве непријатељске офанзиве на слободну територију, крајем новембра 1941. године, један број радника је морао да напусти рудник и пређе у илегалност, а око 30 радника, већином партизана, остао је у руднику под мотивацијом да настави рад. Управо тада рудник све више постаје база илегалца.

У пролеће 1942. године рудник у Рајцу био је значајно партијско упориште. Код Димитрија Дика Радосављевића, партијског радника, иначе управника овог рудника, склањали су се преживели борци партизанских јединица из 1941. године и партијски радници да би избегли мучења, злостављања и прогоне којима су били изложени од стране окупатора и његових сарадника. Комунисти су се окупљали и слушали радио — вести, које су, потом, преносили у околна села. Успостављена је веза и са Буром Алексићем, партијским радником из Заблаћа, који је поверљиве партијске материјале добијао не само од чланова Окружног комитета КПЈ за Чачак, већ и из Београда, а затим их слао на рудник у Рајац. Но ти материјали нису остајали само међу рударима, већ су разношени и по околним селима. Властимир Милекић, партизан из Милатовића, који је радио на руднику, односио је те материјале у села горњег Драгачева (Вича, Доњи Дубац, Каона, Милатовићи, Властељице), па су са њима скојевци, комунисти и остали припадници НОП-а, на одговарајући начин, опрезно, упознавали и остале добронамерне и поштене људе. Такво деловање било је присутно, све до пред крај 1942. године, мада су четници настојали да спрече било какво окупљање комуниста и партизана.¹⁰

Иако се радило у најстрожијој конспиративности, четници су у ноћи између 8. и 9. децембра 1942. године, предвођени командантом Драгачевске четничке бригаде Давидом Дачом Симовићем, упали у рудник и похватили групу припадника НОП-а која је

одржавала састанак. Одмах су издвојили чланове КПЈ Милана Тодоровића и Димитрија — Дика Радосављевића. Тодоровића су заклали, а Радосављевић је, и поред тешких рана од убода камом и клања, успео да побегне и да се уз помоћ припадника НОП-а тајно пребаци у чачанску болницу. После овог догађаја и пљачке од стране четника рудник је престао да ради.

Четници су сазнали да се у чачанској болници налази Радосављевић, па су покушали да га и ту ликвидирају. Међутим, он је успео да се пребаци у Београд на лечење.¹¹

Већи број радника овог рудника учествовао је у народноослободилачкој борби. Међу њима било је више чланова Партије и СКОЈ-а.

С П И С А К

радника, за време рата, у руднику „Јелица“ у Рајцу¹²

лични број	презиме и име	категорија
34	Спасојевић Станимир	IV
35	Спасојевић Срећко	III
36	Спасојевић Крстомир	IV
37	Спасојевић Милан	IV
38	Спасојевић Веселин	IV
39	Стефановић Миша	IV
40	Терзић Танаско	IV
41	Ђендић Тихомир	IV
42	Ђендић Ђорђе	IV
43	Ђендић Славољуб	IV
44	Зечевић Олга	IV
45	Ковачевић Милош	IV
46	Ковачевић Јордан	IV
47	Пајевић Десанка	
48	Симовић Анте	
49	Марковић Михајло	
50	Марјановић Милорад	
51	Инг. Палић Петар	
52	Радосављевић Војислав	II
53	Радосављевић Димитрије	

ЖЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

1	Бешевић С. Милан	III
2	Бошковић Б. Драгиша	III
3	Веселиновић Добривоје	IV
4	Вукајловић Радован	IV
5	Вулишић Василије	III
6	Глишовић Живан	IV
7	Драговић Ф. Милош	III
8	Драговић Д. Милинко	IV
9	Драгићевић Милорад	IV
10	Ђуровић П. Драгутин	I
11	Ђуровић П. Милутин	IV
12	Ђуровић Д. Зорка	IV
13	Кићановић Ј. Славољуб	III
14	Кићановић В. Никола	IV
15	Лазовић М. Драгољуб	IV
16	Милекић Властимир	IV
17	Маринковић Љубиша	IV
18	Обрадовић М. Милета	IV
19	Пајевић С. Мијаило	IV
20	Пајевић Д. Добрица	III
21	Пајевић Д. Јелесије	III
22	Прелић В. Живорад	III
23	Прелић В. Миломир	IV
24	Пропадовић Исидор	IV
25	Плазинић Драгослав	III
26	Плазинић Драган	IV
27	Плазинић Радојко	IV
28	Плазинић Петроније	IV
29	Плазинић Ц. Жарко	IV
30	Радовић Александар	III
31	Радовић В. Богосав	IV
32	Јаковљевић С. Милојко	IV
33	Јаковљевић С. Здравко	IV
34	Бојовић Деспот	IV
35	Тодоровић Милан Чаво	IV

ОБНОВА РУДНИКА „ЈЕЛИЦА“

Пред крај рата, односно последњих дана 1944. године, рудник је потпуно опљачкан. Поткопи су били зарушени, баракe порушене, шине и разни алат развучени.

Нарочито су четници пљачкали рудник приликом упада децембра 1942. године, а и касније. Све је то утицало да је рудник после ослобођења био неактиван и да је било тешко обновити његов рад.¹³

Одмах после ослобођења већег дела наше земље и овог краја, Национални комитет ослобођења Југославије својим дописом бр. 292/44 од 27. 12. 1944. године увелико се интересује за производњу овог рудника и истовремено тражи исцрпне извештаје.¹⁴

У вези са радом активних и неактивних рудника, у једном извештају Рударског одељења Окружног народноослободилачког одбора каже се, између осталог:

„Поједини месни и срески одбори имају погрешан став по питању организације рудника, издају документа, траже ослобођење и за оне раднике који то не заслужују својим квалификацијама, извесни праве чак и већу грешку, предлажу за ослобођење од војске и раднике неактивираних рудника као Јелице и осталих металних рудника, што је врло штетно по интересе борбе а и по сам рад рудника.

Упоследњем нестручних људи није постигнуто задовољење радне снаге, већ лош утисак у народу.

Зато је потребно да сви месни одбори поведу рачуна при овери докумената о ранијем запослењу дотичног, тачно од када до када је радио у руднику, поред мишљења да ли исти треба да се врати на рад у рудник и то само за оне раднике који раде.

За ослобођење радника неактивних рудника, треба доставити списак овом одељењу да се исти упути на рад у друге руднике, а не да остају код куће, а воде се да раде у руднику. Ово је дужност свих одбора и сваког појединца.

Даље одбори су позвани да извештавају ово одељење о свим запаженим потребама и неправилностима рудника како у погледу саме управе тако и радника, јер ће то много допринети правилној организацији нашег рударства“.¹⁵

После рата било је покушаја од стране општине Заблаће и Народног одбора Љубићко-трнавског среза да се обнови овај рудник.

Међутим, до тога, као што је познато, није дошло. Лист „Чачански глас“, у свом броју од 9. фебруара 1954. године, пише о отварању овог рудника и да је Народни одбор среза Љубићко-трнавског обезбедио финансијска средства у износу од милион и по динара за рашчишћавање окана и настављање експлоатације хромита у руднику Рајац и Премећа.¹

Савременици сматрају, кад се ради о обнови овог рудника, да треба поћи новим поткопом са најнижег хоризонта и подићи под све раније радове и повадити остатак познате количине руде које нису тако велике. Међутим, постоји могућност да се тада открију и веће количине руде које би омогућиле обнављање рудника. Пре свега, за све ово неопходна су стручна геолошка истраживања и прилична финансијска улагања.

ПОЈАВЕ ХРОМНЕ РУДЕ НА ОСТАЛИМ ТЕРЕНИМА

Изван концесије бившег рудника „Јелица“, откривена је хромна руда на више места.

Од значајних места треба поменути атар села Горачића, место звано Перет. Недалеко од манастира Стјеник, на самој граници, Жежевице, на западној обали Перетског потока, у горњем току, откривена је и извађена извесна количина руде хрома. Године 1940. фирма Ла Далмасијен, преко свог представника инжењера Николе Крота откопала је неколико гомила руде и почела подлазити са поткопом. Међутим, са избијањем рата ово је напуштено и поткоп зарушен. Овај потком био је такође на западној страни потока, удаљен је око 300 метара од „Блатног језера“.

Крчевине: Овде је извађено око 100 тона руде друге класе, али су радови напуштени. Западно од Крчевина, на месту званом Пољане, нађено је неколико жица руде друге класе. Раскопима праћене су појаве руде и у Бабином Кремену — Осоје. Југозападно од Бремена, на месту званом Голо брдо, извађено је око 100 тона хромне руде прве класе, и то на самој површини.

Премећа: Истраживана је хромна руда за неку француску фирму. Има око 50 тона извађене руде на лицу места.

Брезовица: На имању Милана Бојовића површинским раскопом открио је истраживач Димитрије Радосављевић, на простору око једног хектара, више појава хрома међу собом повезаних рудном жицом. И овде се почело са поткопом, али су, почетком рата, радови обустављени.

РУДНИК УГЉА „ДУЧАЛОВАЦ“ У РТАРИМА

Рудник „Дучаловац“ налазио се у котлини између планина Јелице и Овчара и брда Орлове и Милојевице, у атару села Ртара, бивше општине Дучаловићи. Рудник угља „Дучаловац“ отворен је и почео рад 1932. године у власништву Јеротија Кнежевића, предузимача из Чачка. Рудник је отворен на имању фамилије Недовића у Ртарима и они су продали земљиште за улаз у рудник и простор за депо угља у укупној површини око 20 ари. Од 1935. године рудник прелази у власништво Драгослава Данојлића из Чачка и Станка Холочека, професора гимназије из Чачка.

После отварања рудника настављају се истраживања за новим налазиштима и тако је почела експлоатација угља на следећем отвору 1934. године на имању Радоја Мирковића. Трећи отвор је отворен 1936. године на имању Адама Пантелића из Дучаловића. Пред рат, 1940. године, завршен је и четврти поткоп, који се налазио изводно од Ртарског потока, на имању Живка Јовашевића. Пети отвор је заснован децембра месеца 1944. године на имању Богдана Пантелића, а на предлог стручне екипе Окружног НОО, Косте Вујачића, управника рудника „Шумадија“ у Брђанима, и Војина Радосављевића, чиновника Окружног НОО из Чачка.

При отварању рудника и на почетку његовог рада било је запослено око 10 до 15 радника. Касније, тај број се постепено повећавао.

Према извештају НОО општине Дучаловићи од 19. јануара 1945. — Марковица, у руднику је радило пре и за време рата 38 радника: један копач, четири помоћника копача, девет пумпара и 24 возача. Сви запослени су имали завршену четвороразредну основну школу. Старосна структура била је следећа: већина рудара било је рођена од 1919. до 1927. један 1905, један 1916. и један 1912. године. Као што се види, запослени радници на руднику били су већином млади људи у најјачој снази.

Кад се говори о броју запослених пре и за време рата, треба додати да се не може у потпуности акцептирати фиксно наведен број запослених у извештају НОО општине Дучаловићи, јер се из других докумената види да се број запослених стално мењао. Наведени број запослених (38 радника) треба схватити као оријентациони показатељ.

Запослени радници у руднику били су углавном из села Ртара, Зеока, Марковице и Дучаловића. У руднику је био запослен и један инжењер по имену Крупа, по националности Немац.

У руднику просечна дневна производња је била око 10 тона, бољет лигнита, за који неки кажу да је био на прелазу у мрки угаљ. Некад је дневна производња износила 15 вагонета, а некад 20 до 30, с тим што је било случајева да се произведе и 35 вагонета угља (вагонет око 500 килограма).¹⁷

Просечна надница радника од 1938. до 1940. године износила је од 15 до 25 динара. Радници су били социјално осигурани.¹⁸

Била су два штрајка радника. Један 1939. и други 1940. године. Штрајковало се због ниских и нередовно исплаћиваних плата. У оба случаја удовољено је захтевима радника.¹⁹

У овом руднику догодила су се два несрећна случаја. Обурвавањем земље 1939. године погинуо је Милорад (Тихомира) Радичевић и од удара електричне струје 1943. године погинуо је Миломир (Велимира) Недовић. Обојица су били из Ртара.

Угаљ се испоручивао: Пивари у Чачку, Фабрици хартије у Чачку, Фабрици црепа и цигле у Горњем Милановцу, Електричној централу у Чачку, Болници у Чачку, АД „Морави“ у Чачку и Парном млину у Чачку, Међувршју при почетку изградње хидроелектране, трговцима и грађанима. Пред рат, угаљ се продавао по цени од 700 до 800 динара по једној тони, укључујући и превоз до Чачка.^{19а}

Међутим, цене мрког угља и лигнита у 1938. години кретале су се од 283 до 600 тадашњих динара, зависно од места потрошње.^{19б}

Драгослав Данојлић, сувласник рудника, водио је пословне књиге и административне послове, вршио наплату продатог угља и исплаћивао плате радницима.

Овај рудник је 1940. године спадао у средње технички опремљене и за оне прилике био просечан рудник. Располагао је са властитом локомотивом за производњу електричне струје и извлачење вагонета са угљем из рудника. Рудник је био повезан ваљаним путем са Чачком у дужини од око 12 до 13 километара. То је пут Ранковац, од Јездине преко Придворице за Ртаре и даље — према Тијању и Пухову. Он, је 1937. и 1938. године реконструисан кулуком сељака и делимичним учешћем власника рудника за потребе транспорта угља до Чачка. Извршено је подасипање и ваљање тупцаника од Јездине до Ртара. Транспорт угља се обављао воловским

запрегама. Било је мештана који су држали запрегу искључиво ради превоза угља, јер је то за оне прилике био уносан посао. Плаћало се превозницима од 50 до 80 динара по једној тони угља.

По ослобођењу Чачка и околине 1941. године, рудник је наставио рад пуним капацитетом. Радници су се сматрали мобилисаним и нису ишли у војне јединице. Тада се угаљ испоручивао Фабрици хартије у Чачку, Црном млину у Чачку и продавао грађанима.

После прве непријатељске офанзиве у овај рудник се склопило неколико партијских радника и преживелих бораца из партизанских јединица. Међу њима треба поменути: Десимира Бојовића, Неђа Мартића и Јоса Јовашевића. У близини рудника било је и пар воденица поточара. Управо, око рудника се почео кретати све већи број грађана, укључујући превознике — рабације, преко којих су долазиле и одлазиле вести даље партијским радницима, партизанима и поштеним грађанима.

За време окупације, окупатор и његови сарадници су прогањали, хапсили и убијали партијске раднике, партизанске борце и многе грађане. Тако су августа 1943. године Бугари попалили Драгачево, убијали и хапсили многе грађане. Они су се при повратку од Краварице и Вучковице спустили у Тијање и Ртаре. Тада су опколили рудник и похапсили један број рудара који су се ту задешили. Нису сви радили, јер је то било на дан рудничке славе — Прокопије. Бугари су ухапсили и инжењера Ивана Томца, затим Адама Скелића, Михаила Раденковића и још неколико радника, који су отерани у логор. Касније се сазнало да су Адам Скелић и Михаило Раденковић стрељани на Бањици октобра 1943. године. По хапшењу ових другова, рудник је престао да ради, а четници Милутина Јанковића су запленили погонске кајише, важније делове од машина и неки алат. Један део ручног алата разнели су и грађани.

За време окупације, према једном извештају, извађено је 280 тона угља, који је продат грађанима, и око 40 тона Пивари у Чачку.²⁰ Мала је вероватноћа да је од априла 1941. до августа 1943. године произведено овако мало угља. Савременици тврде да је за време окупације производња угља била на приближно истом нивоу као уочи рата. Познато је да је на руднику пре и за време рата било запослено око 38 радника, што указује да је производња била приближна нивоу оне од пре рата.

Јелички рудници

За сагледавање рада рудника „Дучаловац“ за време окупације, значајни су неки моменти о стручном и управном особљу које је у то време било запослено.²¹

Иван Томац, рударски инжењер, био је закупац рудника од јула 1942. до августа 1943. године, од када се налазио у Немачкој у логору.

Предраг Даничић, техничар за изградњу путева и мостова, био је управник рудника од децембра 1942. до јуна 1943. године, а од децембра 1944. налазио се у радном батаљону као стручњак за изградњу мостова.

Драгослав Данојлић из Чачка био је сувласник рудника и водио је финансијско-административне послове на руднику.

Михаило Раденковић, родом из села Ртара, био је главни надзорник око пет година. Од августа 1943. године налазио се у Немачкој у логору.

Никола Мирковић из села Ртара, надзорник смене са дужом праксом, рођен 1912. године, завршио четири разреда основне школе, на дужности надзорника смене био је од јула 1939. године све до затварања рудника 1945. године.

Цветко Раденковић, из села Ртара, надзорник смене са дужом праксом, рођен 1912. године, завршио четири разреда основне школе, постављен је на дужност од стране радника децембра 1944. године.

Милорад Скелић, из села Ртара, надзорник смене са дужом праксом, рођен 1921. године, завршио четири разреда основне школе, био је надзорник од јула 1942. до децембра 1944. године.

Народноослободилачки одбор Марковице, подносећи извештај (са потписом 17 одборника) Среском НОО у Гучи и дајући податке о стручном особљу рудника, истовремено констатује да су надзорници из села Ртара имали добро понашање за време окупације, говорећи детаљније о појединцима. У овом извештају, такође, наводи се да су радници у руднику за време окупације, од тадашњих власти, примали, поред плате, животне намирнице по максимираним ценама, одећу и обућу.

С П И С А К

сталних и повремених радника у руднику „Дучаловац“ уочи и за време рата²²

Лични број	Број главне матице	Презиме и име	Звање	Категор.
130	32323	Шутић В. Војимир	спољни радник	V
131	32705	Милојевић М. Милорад	возач	IV
132	33041	Шибинац М. Драгиша	спољни	V
133	33040	Радојичић М. Станимир	спољни	V
134	33039	Пауновић М. Паун	спољни	V
135	33036	Пантелић Д. Милорад	спољни	V
137	33028	Васиљевић С. Првослав	спољни	V
138	33033	Радојичић С. Благомир Радичевић Милорад	спољни копач	V
139	33035	Пантелић Н. Будимир	спољни	V
140	33032	Пантелић Б. Миломир	спољни	V
141	32029	Ђорђевић З. Миодраг	спољни	V
142	33031	Пантелић С. Војимир	спољни	V
143	33037	Пантелић Р. Радисав	спољни	V
144	33038	Пантелић С. Светомир	спољни	V
145	34436	Пантелић М. Тихомир	спољни	V
146	33430	Ђорђевић Р. Мате	спољни	V
147	33439	Томовић М. Аранђел	спољни	V
149	33434	Томовић Ч. Аксентије	спољни	V
153	33433	Мандић Р. Радојко	спољни	V
155	33431	Ђунисијевић Р. Велимир	спољни	V
157	33437	Пантелић Ф. Милош	спољни	V
158	384	Сретеновић Ч. Радован	возач	IV
159	33438	Стојановић Д. Милан	возач	IV
160	33435	Пантелић Љ. Љубисав	возач	IV
161		Милојевић Љ. Данило	возач	V
162		Радојичић М. Ђорђе Петровић А. Милија	возач возач	V V
81	30290	Савковић Ђ. Мијајло	возач	V
	30296	Томовић П. Тихомир	возач	IV

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

84	30299	Милошевић Т. Тихомир	возач	IV
88	30304	Петровић К. Миливоје	возач	IV
89	30267	Милојевић В. Живан	возач	IV
96	30265	Маринковић М. Сибин	возач	IV
97	31507	Васиљевић П. Радојко	возач	IV
99	31513	Митровић Стеван	возач	IV
101	31514	Милојевић Ц. Властимир	возач	IV
102	31509	Ковачевић Р. Радисав	возач	IV
103	31523	Обреновић Б. Радован	возач	IV
104	31515	Обреновић С. Милисав	спољни	V
105	31520	Савковић С. Гојко	спољни	V
106	33034	Ђунисијевић Д. Драгомир	спољни	V
108	31508	Дивљаковић Т. Светозар	спољни	V
109	31522	Терзић Љ. Живојин	спољни	V
110	31510	Ковачевић М. Новица	спољни	V
112	31519	Стефановић Ц. Ђорђе	спољни	V
115	31819	Ђунисијевић Р. Стојан	спољни	V
114	384	Сретеновић Н. Обрад	возач	IV
116	31818	Ђунисијевић Ј. Младен	возач	IV
117	31820	Ђунисијевић С. Радојко	возач	IV
118	30313	Бојовић С. Деспот	спољни	V
119	32311	Васиљевић С. Милојко	спољни	V
121	32318	Недовић М. Властимир	спољни	V
122	32320	Радичевић Б. Милутин	копач	II
124	32312	Иванчевић В. Михајло	возач	IV
125	32315	Мартић К. Недељко	спољни	V
126	32317	Милојевић Ц. Ристо	спољни	V
127	32316	Луковић С. Светолик	пом. копача	III
129	32319	Недовић М. Милутин	спољни	V
39	30301	Обрадовић С. Чедомир	пом. копача	III
40	30255	Јовашевић М. Радован	возач	IV
42	30257	Радичевић Ц. Мирко	возач	IV
43	30260	Ковачевић Д. Милан	возач	IV
44	30276	Недовић В. Миломир	возач	IV
45	30277	Недовић Б. Милија	возач	IV
46	30278	Недовић С. Милосав	возач	IV
47	30268	Мирковић Б. Миливоје	возач	IV
49	30245	Вранић Д. Милан	возач	IV
50	30284	Петровић К. Миладин	возач	IV

52	30291	Скелић Љ. Добривоје	возач	IV
53	30273	Недовић Ч. Новица	возач	IV
54	19272	Тодоровић С. Јездимир	возач	IV
55	30282	Обреновић Б. Драгутин	возач	IV
57	30251	Мирковић Г. Јован	возач	IV
58	30250	Ђуловић М. Радисав	возач	IV
59	30258	Ковачевић М. Илија	возач	IV
60	30272	Недовић И. Милојко	возач	IV
61	15020	Ковачевић В. Видоје	возач	IV
64	30263	Милошевић Р. Владан	возач	IV
65	30244	Вранић Д. Војин	возач	IV
67	30285	Петровић В. Радиша	возач	IV
68	30298	Раденковић В. Миљко	возач	IV
69	30286	Петровић Љ. Витор	возач	IV
71	30243	Бојовић С. Радиша	возач	IV
72	9975	Маринковић М. Жарко	возач	IV
73	19448	Скелић Б. Адам	возач	IV
74	30256	Јовашевић М. Продан	копач	II
75	30254	Јовашевић А. Радоња	возач	IV
78	30253	Јовашевић И. Радиша	возач	IV
79	30261	Миловановић М. Јарослав	возач	IV
80	30302	Пантелић Т. Милован	возач	IV
81	30246	Даничић Т. Предраг	возач	IV
2	30247	Данојлић Д. Драгомир	чиновник	Б
36	30252	Јуринец Ф. Роман	чиновник	Б
92	32313	Ивануша М. Милена	чиновник	Б
152	29078	Коленц Ј. Мирослав	чиновник	Б
154	33432	Константиновић К. Коста	чиновник	Б
156	8446	Раденковић Д. Михајло	чиновник	Б
93	30297	Цезнер Д. Јосип	чиновник	Б
3	30293	Станојевић М. Душан	чиновник	Б
6	19271	Скелић Љ. Милорад	механичар	II
7	14624	Миловић Н. Радомир	копач	II
8.	27125	Скелић Љ. Живојин	копач	II
9	27120	Крловић М. Светозар	копач	II
11	432	Јовашевић Р. Велимир	копач	II
13	904	Обреновић М. Милоје	копач	II
14	27123	Раденковић М. Милосав	пом. копача	III
15	25678	Бојовић П. Никола	возач	IV

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

16	27124	Радосављевић С. Војин	возач	IV
17	27126	Стојановић М. Комнен	возач	IV
18	19827	Бојовић М. Милијанко	возач	IV
20	19225	Бојовић М. Борисав	возач	IV
21	30274	Недовић Н. Миломир	возач	IV
22	1199	Вукашиновић М. Миланко	возач	IV
23	30271	Мићовић М. Милосав	возач	IV
25	95685	Милојевић Љ. Александар	возач	IV
27	29184	Јовашевић Д. Јосип	копач	II
28	30242	Бојовић В. Перипа	спољни	V
30	30281	Обрадовић С. Дмитар	возач	IV
31	1215	Мирковић Љ. Никола	возач	IV
32	25686	Петровић В. Милојко	копач	II
33	25683	Крунић А. Павле	возач	V
34	19267	Мирковић Љ. Милан	копач	II
73	30269	Мирковић Љ. Милорад	возач	IV
		Савковић Војислав	возач	IV
		Јовашевић Војислав	возач	
		Јовашевић Владан	пумпар	
		Луковић Милорад	возач	
		Каровић Богосав	возач	
		Обреновић Миладин	возач	
		Каровић Добросав	возач	
		Јевремовић Душан	возач	
		Јевремовић Милоје	возач	
		Јевремовић Милија	возач	
		Скелић Живојин	возач	
		Обрадовић Вучко	копач	
		Обрадовић Дмитар	возач	
		Крунић Славко	пумпар	
		Бојовић Никола	пумпар	
		Бојовић Вићентије	пумпар	
		Стојановић Радојко	возач	
		Мирковић Момир	пумпар	
		Томовић Миодраг	возач	
		Томовић Миливоје	возач	
		Недовић Здравко	возач	
		Јовашевић Радиша	возач	
		Радојичић Драган	пумпар	

Радојичић Радојица	возач
Обреновић Здравко	возач
Јовашевић Драгоје	возач
Савковић Јосиф — Јосо	возач
Милошевић Радован	возач
Ђуновић Раде	возач
Недовић Милојко	возач
Недовић Велимир	возач
Радичевић Светомир	возач
Мирковић Јован	возач

ОБНОВА РУДНИКА ПОСЛЕ РАТА

По ослобођењу Драгачева, Чачка и околине, већ 7. децембра 1944. године наша се стручна екипа на терену у селу Ртари у саставу: Коста Вујачић, управник рудника „Шумадија“ у Брђанима и Војин Радисављевић, чиновник Окружног НОО. На основу сагледавања и стања рудника „Дучаловац“ у Ртарима поднели су технички исцрпан извештај Окружном народноослободилачком одбору у Чачку већ сутрадан.¹ Овај извештај је обрађен у четири поглавља, са прилозима: две скице о могућности поткопа и каснијим рачвањем мреже ходника за експлоатацију угља, извештај о подацима власништва и списак нађеног алата на лицу места, као и потребног алата и материјала за обнову рудника.

У првом делу — Општи преглед — говори се о ближој локацији рудника у Ртарима. Затим се констатује да су радови обављани на примитиван начин. Окна су запуштена и порушена. Рудна поља нису довољно истражена, па није могуће дати права упутства за вађење руде у већим количинама.

У другој глави извештаја говори се о методу рада:

На левој обали Ртарског потока рађена су два паралелна поткопа у размаку од око 400 метара. Дужина већег поткопа износила је око 80 метара кроз јаловину. Њим се стигло до угљеног слоја чија је дебљина износила око 0,8 метара. Слој пада правцем продуженог поткопа са падом од око три одсто. Затим се говори да су обављени радови у угљеном слоју у оба поткопа лево и десно. Између старих радова остало је рудно поље од око 250 метара по пружању слоја, из којих угљ није извађен. Поткопи су потпуно зарушени. Немогућа је обнова и вађење угља — истиче се.

У даљем излагању говори се о једном ископу који се налазио у продужењу истог потока са десне стране, на удаљености од око 300 метара. Нископ је изграђен кроз јаловину са падом од 30 одсто у дубини од 26 метара. Нископ је израђен до угљеног слоја и почет је галеријом по пружању слоја око 40 м, на сваку страну нископа. Ово радилиште је зарушено, тако да је непрегледан унутрашњи склоп терена у коме леже слојеви.

Превоз угља вршен је запрежним колима до главног друма, који је удаљен од поткопа око 600 метара, а на радилишту по узаном колосеку јамским вагонетима.

У вези са обновом рудника, веома су интересантни предлози комисије, па цитирамо део њеног извештаја:

„Да би се што пре дошло до вађења угља, а пошто се располаже са примитивним средствима за рад, то се ново радилиште за вађење угља мора отпочети између старих паралелних поткопа. Овде би се почело усеком око 15 м. дужине а са поткопом ишло би се око 65 м. кроз јаловину до угљеног слоја. Одводњавање радилишта вршило би се самим отицањем водоканалом који би се израдио на једном крају поткопа. Ови радови могу се извршити за 30 радних дана ако се рад настави у 3 смене дневно. У продужењу поткопа продужио би се нископ по самом паду слоја у дужини од 100 м. а овај би се поделио у 5 хоризоната како би се могло извршити правилно откопавање у степеницама са засипом одоздо навише. За подграду подземног поткопа до угљеног слоја потребно је око 30 м³ јамске грађе, кад се узме у обзир да се за стубове и капне употреби грађа од 18 а за оплату 16 цм. Ови радови припремили би производњу угља приближно: $(200 \times 100 \times 08) = 16.000 \text{ м}^3 \times 08$ специфична тежина = 12.000 тона. Када се од ове количине одбије 20% губитка на откопавању, количина извађеног угља износила би 10.240 тона, што значи 512 дана ако се дневно вади по двадесет тона угља.

При овим радовима учинак једног јамског радника за једну смену износио би приближно 0,260 тона. Ови припремни радови нису довољни за експлоатацију свих рудних поља на овоме руднику, те би се у ту сврху морали наставити истражни радови са плитким бушењима свих рудних поља, израдити детаљни план терена као и план бушотина са профилима, где би се јасно изразио материјал од кога је терен саграђен. Помоћу овога детаљног плана сачинио би се пројекат будућег рада са потребним инсталацијама“.

Ови предлози указују да се могла организовати душло већа производња угља од предратне. Истовремено се види да се предлаже савременија организација експлоатације угља преко које се, поред осталих фактора, рачуна на већу производњу.

У трећој глави извештаја говори се о превозу угља. Од јаме до главног друма, који спаја село Ртаре са Чачком, угљь би се превозио по колосеку јамским колицима. Од села Ртара до Чачка угљь би се превозио запрежним колима или камионима. Колски пут од Ртара до Чачка налазио се у доста добром стању. Требало је извршити мање поправке и очистити канале за отицање воде.

На крају извештаја се констатује да су подаци прикупљени на терену и прегледом старих јамских радова, као и на основу доказа стручних радника који су радили дуже време у овом руднику.

Из извештаја и датих предлога види се да је комисија била веома стручна, а посао је извршила у рекордном времену.

Овај извештај, поред привредне и стручне стране, даје и другу: друштвено-политичку и револуционарну димензију. Мало је вероватно, али истинито да је револуционарна власт почела предузимати конкретне мере за обнову привреде у року од четири дана од дана ослобођења Чачка и околине.

На руднику „Дучаловац“ у Ртарима на дан 7. децембра 1944. године иста стручна екипа установила стање машина и алата:

1. Локомобила парна бр. 55483 до 10 атм. на којој недостају све славине, водоказна скала, спољна мотка, сигурносни вентили, манометри, регулатор брзине и већи број завртања
2. ручни граник жељезни без конопца,
3. машински граник неисправан,
4. окретач,
5. једна скретница,
- 6 . 48 м цеви од 2,5 цола,
7. ускотрачног колосека око 500 м 7 кгр./м,
8. 3 ком. киш вагонета,
9. платформа и глава цилиндра од једноклипног компресора.

Истовремено је дат списак потребног алата и материјала за рад рудника:

А л а т

1. 5 комада килавица
2. 10 комада лопата,

ЧЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

3. 10 комада крампова,
4. 2 рударске секире,
5. 2 рударске тестере,
6. 2 комада жељезних вила,
7. 3 комада ковачких чекића од 0,5, 1 и 3 кг
8. 2 комада батова од 5 и 7 кг,
9. 2 комада штангле за ковање од 1,5 м дужине, и
10. 3 м челичне штангле од 30 мм

Потрошни материјал:

1. 100 кг карбида,
2. 50 комада бренера,
3. 40 кг гвожђа 8 x 8 мм,
4. 4 кг жичаних ексера од 6 см,
5. 2 кг жичаних ексера од 12 см,
6. 30 м³ јамске грађе дебљине 16 и 18 см, и
7. 0,5 м³ дасака од 2 см.

Посебно се даје образложење о неопходности јамске грађе, тако што би се за поткоп јаловине утрошило око 20 м³ а остатак од 10 м служио би за најхитнију употребу оног момента када се стигне и почне да ради на вађењу угља.

Истовремено се истиче велика потреба за шумалит плочама, које се могу набавити код „Шумадије“ у Брђанима, за подизање бараке која би служила за склониште радника од невремена и хладноће.

Сагледавајући стање рудника „Дучаловац“, Окружни народноослободилачки одбор својим дописом бр. 39 од 12. децембра 1944. године овлашћује Управу рудника да отпочне рад на руднику. Истовремено се тражи списак запослених ради ослобађања од војне обавезе.¹

За даљи рад и обнову Рудника веома су значајни подаци о његовом власништву.²³

Власници рудника по завршетку рата били су:

1. Драгослав Мајданац, рођен 1889. године у Горњем Милановцу, поданик српски, који се налазио у заробљеништву као резервни официр до 1942. године.

2. Драгомир Данојлић, рођен 1888. године у селу Ивановцима, срез качерски, живео у Чачку од 1934. године. У извештају се

наводи да је његов однос према народноослободилачкој борби био срдачан, а да је према окупатору био непријатељски расположен.

Закупац и директор рудника био је инжењер Иван Томц, родом из Словеније, стар око 40 година.

Уочи рата и све до хапшења 1943. године надзорници су били Адам Скелић и Михаило Раденковић, обојица из села Ртара. Скоро од самог почетка рада рудника, па до његовог затварања, надзорник је био Никола Мирковић из Ртара.

Средином децембра 1944. године власници рудника, Драгослав Мајданац и Драгомир Данојлић, упућују предлог властима да се руднику врати сав опљачкани алат и да им се стави на располагање потребан материјал за рад, а нарочито јамска грађа. Затим да им се ставе на располагање рударски радници који су на селу и да се они ослободе сваке друге обавезе. У овом документу под тачком V наводи се да власници уступају терен Рудника и сав материјал који се ту налази и који се пронађе код грађана без икакве накнаде. Истоверно наглашавају сопствену спремност за рад на обнови рудника и траже да Команда подручја одреди одговорно лице које ће организовати производњу угља, о свему се старати и издати потребна наређења.²⁴

У вези са преносом власништва рудника на Окружни НОО, цитирамо део једног документа: „Рудник је до сада био приватне својине и називао се „Дучаловац“ чији је власник био Драгослав Мајданац из Београда. Исти власник рудника позват је од стране Окружног народноослободилачког одбора у Чачку 12. 12. 1944. године када му је саопштено да отпочне са радом који је био застао услет ратних прилика, то он је пред Окружним НОО изјавио да свој рудник ставља на расположење Окружном народноослободилачком одбору.“²⁵

Након овога, Окружни НОО издао је наређење Милисаву Петровићу да са једним делом старих радника отпочне рад у руднику и да достави списак радника Окружном НОО ради ослобођења од војне обавезе.

У Националном комитету ослобођења Југославије, Повереништво за рударство, децембра 1944. године, влада велико интересовање за производњу у овом руднику. У том правцу повереник за рударство, пуковник Тодор Вујасиновић упућује неколико дописа у којима тражи извештаје и даје извесна наређења о производњи и дистрибуцији угља.²⁶ Повереништво за рударство хитно тражи које

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

су количине угља отпремљене цивилима и војним властима, колико је наплаћено и колико се потражује за испоручени угаљ. Такође, тражи се и списак стручног особља које је потребно за повећање производње, а тада се налази на војној дужности.

У вези са напорима за повећање производње угља цитирамо део циркуларног дописа Националног комитета ослобођења Југославије, Повереништво за руде у Београду, бр. 259/44 од 25. децембра 1944. године: „Препоручује се Управама рудника да дају све од себе како би се продукција угља повећала и на тај начин задовољиле потребе: болница, надлештава, индустрије и грађанства. Да би се ово постигло, мора сваки рударски радник да изради и то: у јануару 25 надница а у фебруару 24 наднице. Изузимају се случајеви оправданих изостанака. Радници који у јануару и фебруару неоправдано не израде прописани број надница, губе право на ослобођење од војне обавезе. Војне власти на рудницима, Месни ослободилачки одбори, принудни управитељи и технички управници морају строго водити рачуна да се производња угља повећава до пуног капацитета дотичног предузећа.“²⁷

На постављена питања и извештаје које је тражио Национални комитет ослобођења Југославије, Повереништво за руде, о производњи угља 1944. године у руднику „Дучаловац“, односно „Драгачево“, како се у неким дописима помиње, Окружни народноослободилачки одбор дао је веома кратак одговор да овај рудник није радио у 1944. години.²⁸

Национални комитет ослобођења Југославије, Повереништво за рударство, Београд када земља још није била у целости ослобођена, води посебну бригу да се запосленим радницима у рударству редовно исплаћује остварена зарада. У овом смислу се налаже управи рудника „Дучаловац“ да води посебно рачуна и истовремено им се указује по обрасцу уредбе која се примењује од 1. 12. 1944. године.²⁹

У руднику је од децембра 1944. до краја марта 1945. године било следеће стање радне снаге:³⁰

— у децембру је радило 23 радника, а остварено 138 радних дана;

— у јануару 1945. била су запослена 32 радника, са укупно оствареном 471 надницом;

— у фебруару 1945. било је запослено 30 радника, са укупно остварених 536 радних дана, и

— у марту 1945. било је запослено 36 радника, који су укупно остварили 405 радних дана.

Из месеца у месец биле су присутне осцилације у броју радника и оствареним радним данима.

Из евиденције доласка радника на посао, почев од фебруара 1945. године, Раде Јокић води се као управник рудника, мада је први на списку почев од јануара, с тим што само код његовог имена нема назива занимање — радног места.

Структура запослених била је следећа:³¹

— копачи и возачи чине 70 одсто од укупно запослених и

— надзорници, дрводељци, пословође, ковачи, фијакериста и курир чине преосталих 30 одсто запослених.

У вези са старосном структуром може се рећи да је 50 одсто радника било рођено од 1905. до 1916. године, а преостали од 1919. до 1923. године. Може се рећи да је старосна структура запослених рудника била повољна.

Сви радници имали су завршену основну школу, изузев једног.

С п и с а к

радника рудника „Дучаловац“ који су радили после рата стално или повремено³²

Ред. број	Име и презиме	звање
1.	Раде Јокић	управник од фебруара 1945.
2.	Никола Мирковић	надзорник
3.	Цветко Н. Раденковић	надзорник
4.	Милорад Јб. Скелић	надзорник
5.	Живојин Јб. Скелић	рудар
6.	Милојко С. Мирковић	рудар
7.	Стојан Р. Ђунисијевић	возач
8.	Милинко М. Вукашиновић	возач
9.	Михаило Ј. Радичевић	возач
10.	Радомир Н. Мићовић	рудар
11.	Ђорђе Ч. Стефановић	рудар
12.	Примислав М. Томовић	возач
13.	Илија Ковачевић	возач

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

14.	Живота Ковачевић	возач
15.	Петар Т. Миловановић	возач
16.	Миломир Ђуновић	рудар
17.	Ристо Милојевић	рудар
18.	Драгослав Ч. Радичевић	возач
19.	Милоје Обреновић	возач
20.	Милутин Б. Ђунисијевић	возач
21.	Драгослав Крловић	надзорник грађе
22.	Светислав Ивановић	спољни рад.
23.	Андрија Милосављевић	„
24.	Добривоје Скелић	возач
25.	Драгиша Николић	спољни. рад.
26.	Младен Ј. Ђунисијевић	возач
27.	Боривоје Габоровић	ковач и
28.	Радоје Мирковић	на сечи грађе
29.	Благоје Митровић	на сечи грађе
30.	Милош Д. Вранић	на сечи грађе
31.	Фанко В. Крунић	на сечи грађе
32.	Милија А. Петровић	на сечи грађе
33.	Милојко Василијевић	на сечи грађе
34.	Савко Петровић	возач
35.	Милија Ђуракић	возач
36.	Милија Пајовић	спољни рад.
37.	Миломир Јовашевић	
38.	Јован Јовашевић	
39.	Крстомир Мирковић	
40.	Миливоје Петровић	
41.	Милутин Каровић	
42.	Миодраг Јевремовић	
43.	Милош Каровић	
44.	Велимир Нешовановић	
45.	Драгослав Филиповић	

Окружни народноослободилачки одбор пратио је рад рудника „Дучаловац“³³ и ослобађао запослене рударе од војне обавезе, с тим што је упознавао управу рудника да су радници према датом списку мобилисани у радној јединици за рад у том руднику. Овај одбор указује управи рудника да се има радити пуним капацитетом

ради задовољења потреба привреде, наглашавајући да још траје борба за слободу и да је потребно уложити сав труд да се што пре оствари победа, извојују права човека, и оствари слободнији, бољи живот појединаца и целине.

У вези са сталним праћењем рада на овом руднику, Окружни НОО упућује на терен инжењера Живка Поповића, да прегледа до тада извршене припремне радове ради отварања и експлоатације једног од тамошњих угљених слојева. Поповић подноси извештај (пошто нема датума, претпоставља се да је то било, на основу временских прилика и извршених радова, крајем јануара или почетком фебруара 1945. године), из кога се може видети да ртарски угљеносни басен припада олиго-миоценској или плиоценској формацији. Претпоставља се да се ради о великом угљеносном басену. Зато се предлаже систематско истраживање и дубинско бушење од преко 150 метара са употребом гарнитура за бушење са моторним погоном. Ради се о томе да се прецизније утврде границе овог угљеносног басена, број угљених слојева и залихе угља. Даље, Поповић констатује да је се приступило изградњи једне галерије (ходника), чије је место раније одређено од чиновника Окружног НОО Косте Вујачића и Војина Радосављевића. Галерија се налази између отвора. Поповић се слаже са избором места галерије. Сматра да ће се на дубини од 50 до 70 метара наићи на предвиђени угљени слој. До тада је урађена галерија дужине од 20 метара. Радови су изведени у свему према прописима рударства. Профил галерије био је уобичајен. Подграда је врло добра. Дотур воде није примећен. Радила је пет радника на смену (без спољних). Радови су извођени у зелено-мркој иловачи. Један прослојак лапора у иловачи, који се могао мерити, показивао је да слојеви падају према истоку са врло благим падом од пет до осам степени. Учинак је врло слаб, а узрок је био недостатак јамске грађе. На градилишту, каже се, не постоји никаква зграда (шупа), која би се употребила за приручни магацин, канцеларију или склониште за рад. Поповић сматра да и сам надастор није довољан. С обзиром на дотадашњи учинак, питање је да ли се заиста радило у две или три смене. Истина, истиче он, не може се, захтевати рад у све три смене ако недостају потребни материјали за рад. Радни извештај треба достављати одељењу (мисли на рударско одељење Окружног НОО) бар једном седмично — како би се могао контролисати учинак. Стручно лице треба пише у извештају, упућивати на лице места такође бар једном недељно. Предложено је да треба пажљиво ићи у истом правцу као до

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

тада, док се не дође до угљеног слоја. Након тога дало би се упутство за даљи рад.³⁴

О раду овог рудника и његовим потенцијалима доста се наводи у извештају рударског одељења Окружног народноослободилачког одбора у Чачку из 1945. године (без наведеног датума). Упоредјујући садржину овог извештаја са другим документима, дошли смо до закључка да потиче из марта или априла 1945. године.

Пошто се ради о важним подацима, цитираћемо мањи његов део:

„У најкритичнијим моментима за огрев, почео је рад на угљеним рудницима Тавнику и Дучаловцима, те продукцијом истих, удовољене су потребе јавних установа Чачка и Краљева и тиме допринето да се сеча шуме, која је у овим крајевима исакаћена, поштеди на рачун угља.

Дучаловац није имао успеха услед недостатка алата, али као позитивно, откривен је угаљ дебљине од 2.10 м слој што до овог времена није било познато, јер се радило годинама на слоју од 0.9 м.

Овим откривањем Дучаловац је добио много јер ће моћи да се пласира у активне руднике.“³⁵

Крајем марта 1945. године рудник је престао да ради. Основни разлози за обустављање свих радова био је недостатак јамске грађе и техничких средстава, уз немање услова за рад и смештај рудара.³⁶

Овај рудник је позајмљивао алат од других развијенијих рудника. Тако је узимао од „Шумадије“ неколико комада чекића, пијукова, ћускија, килаваца, ручних бургија за камен, мацоле, лопате и ручну тестеру.³⁷ У једном документу од 28. децембра 1945. године Окружни НОО Чачка тражи од Среског народног одбора у Гучи да се врати алат „Шумадији“, пошто је престао рад у „Дучаловцу“.

ИСТРАЖИВАЊЕ РУДЕ УГЉА У ТИЈАЊУ

Народноослободилачки одбор села Тијања својим дописом од 24. априла 1945. године упознао је Окружни народноослободилачки одбор у Чачку да су ангажовали раднике за рад на истраживању руде угља у басену Турица, и селу Тијању. Затим се наводи да су пронашли угаљ и да раде даље на испитивању и истраживању. Предузета истраживања финансира НОО Тијање у споразуму са радницима.

Предпоставља се да је овај одбор из својих средстава набављао најнужнија средства за рад, а да су радници — мештани радили без накнаде — добровољно. Тијањски НОО моли да Окружни НОО упути стручку комисију на лице места ради увиђаја и доношења плана за даљи рад и да им се укаже потребна помоћ (вероватно се мислило на финансијску).³⁸

Шеф рударског одељења Окружног НОО одмах је упутио на терен у село Тијање инжењера М. Поповића, који је поднео прилично детаљан извештај 27. априла 1945. године.³⁹

У овом извештају се наводи да угљени басен Тијање — Турица вероватно припада басену Зеоке — Граб. То се претпоставља на основу конфигурације терена. Затим се каже да припада истој геолошкој формацији, по свој прилици ологоценум или плоценум. Ради прецизнијег приказа овог истраживања, наводимо неке најзначајније делове извештаја инжењера М. Поповића:

„У селу Турици сељаци су почели копање једног бунара тражећи воду и уместо воде наишли су на угаљ лигнит. Тако је један бунар ископан до дубине 8,95 мет. и на тој дубини примећен је угаљ. Са копањем бунара наставили су даље до 11 мет. и ишли су кроз угаљ проткан са 2 прослојка јаловине од по 30 см. Укупна дебљина угљеног слоја износи 2,55 м. ако се одузме 60 см. јаловине дебљина чистог угљеног слоја износи 1,95 м. Интересантно је поменути да овај угљени слој још није просечен услед веће количине плина, тако да су радови морали бити обустављени.

У селу Тијању, на основу добивених података из окна које је рађено у селу Турици сељаци су почели копање једног бунара, који је удаљен од пређашњег око 1 км. Дубина овог окна износи 5м. и већ се на овој дубини наишло на знаке угља. Радови су обустављени привремено услед земаљских радова.“⁴⁰

Даље, Поповић каже да је басен Турица — Тијање вредан пажње и предлаже да треба ићи са даљим рударско-геолошким испитивањем да би се утврдила дебљина и пространство угљеног слоја. На лицу места указано је мештанима да обрате пажњу на појаву плина и да рад не настављају док се не осигурају са исправним вентилатором. Извештај је закључен напоменом да тадашње радове, односно иницијаторе треба по могућству помоћи.

Ови налази и казивања савременика указују на постојање угљених слојева у Рогачи, Негришорима, Пухову, Тијању и неким другим селима Драгачева.

РУДНИК УГЉА „ДРАГАЧЕВО“ У РОГАЧИ

Рудник угља „Драгачево“ у Рогачи почео је производњу 1940. године. Истражни радови и производња започели су помоћу шахте, дубине око 20 метара, у Зоћевића имању, недалеко од Драшковића кафане. Почетком 1941. године обустављају се радови на Зоћевића имању и почиње вађење угља на месту Црквине — на имању Радоњића. Власник је од Душана Радоњића закупио 10 ари земље за улаз у рудник. Експлоатација угља вршена је поткопом кроз дужи ходник. Копање угља обављало се ручним алатом. У овом руднику вађен је угаљ, према казивању савременика, доброг квалитета. Он је био на прелазу између лигнита и мрког угља.⁴¹

Власник рудника био је инжењер Коленц, који није долазио у Драгачево и о њему се мало зна. Није утврђено где је живео. Стручно-техничке послове водио је инжењер Иван Томц, који је истовремено, у то доба, био један од сувласника рудника „Дучаловац“ у Ртарима. Административне послове у руднику Рогача водила је Штевка Доленски, по националности Словенка.⁴²

У овом руднику било је запослено 12 радника — рудара, уз три стручна радника, Словенца, који су били пословође. Запослени рудари били су релативно млади људи. Није било старијих од 30 година. Сви су били учлањени у Братинску благајну.

Рад у руднику обављао се у две смене са по шест рудара. Угаљ се из јаме транспортовао вагонетима са ручним извлачењем помоћу челичног ужета.

Дневни капацитет производње угља износио је око пет тона, односно око 12 вагонета. Угаљ је продаван Фабрици хартије, трговцима и грађанима у Чачку. Допреман је до купаца запрежним колима.⁴³

Као што се види, техничка опремљеност рудника била је на ниском нивоу и, услед тога, обим производње веома мали. Рудари су за време рата од ондашњих власти, повремено, примали одређено следовање животних намирница.

Крајем фебруара 1943. године погинуо је у руднику Срећко Зоћевић. Догодио се, наиме, несрећан случај. Услед учесталих прогона рудара и Словенаца од стране четника, рудник је престао да ради почетком пролећа 1943. године.

С п и с а к

радника који су радили за време рата у руднику „Драгачево“⁴⁴

Лични број	Број главне матице	Презиме и име	звање	Категорија
2	27305	Молек Ф. Антон	копач	II
30	27290	Секић Р. Миладин	спољни радник	V
32	27316	Марковић Р. Радомир	спољни радник	V
42	27302	Зоћевић В. Драгиша	возач	IV
56	27296	Доленски Ф. Франц	копач	II
68	29078	Коленц Ј. Микослав	спољни радник	V
64	29076	Зоћевић Р. Милан	возач	IV
72	30098	Богдановић М. Чедомир	спољни радник	V
77	30093	Драговић Т. Душан	спољни радник	V
76	30094	Драговић М. Михајло	спољни радник	V
78	30092	Пајевић В. Радисав	спољни радник	V
79	30091	Мариновић С. Милан	спољни радник	V
80	30099	Стевановић Д. Славимир	спољни радник	V
82		Стевановић Д. Миливоје	спољни радник	V
41	27318	Ковачевић Душан	спољни радник	V
		Ђоковић Милосав	возач	IV
		Франц Соломан из Трбовља, рудар		
		Главоњић Саво	спољни радник	
		Поленски Штефка	службеник	

Негде око 10. јула 1941. године у Горачићима и Рогачи се на-станило неколико Словенаца, које су Немци прогнали у Србију. У потрази за послом, они су одмах ступили на рад у рудник угља у Рогачи. Из Горачића је на рад ступио Франц Соломон, рудар из Тр-бовља, иначе члан ЦК КПЈ, али се кратко задржао у овим селима — отишао је у Чачак. Словенац Антон Молек како кажу ме-штани, дошао је у рудник из Рогаче. Он је становао код куће Ду-шана Радоњића, а радио у руднику. Преживели рудари кажу да је он био пословођа, док је стручним радом руководио инжењер Томц.⁴⁵

Копанье угља трајало је у току лета 1941. године, а настављено је и у време када је овај део Србије ослобођен. Угаљ је волујским запрегама одвлачен у Чачак, где је продаван, углавном домаћинствима.

Рад је настављен и после прве непријатељске офанзиве. Поново је у рудник дошао и Франц Соломон, који је у новембру 1941. године изабран и за члана Окружног комитета КПЈ за Чачак. Пошто је претучен од четника и провео извесно време у четничком затвору, на рад у рудник ступио је и Саво Главоњић, борац Драгачевског батаљона и члан КПЈ из Горачића. Словенци су га радо прихватили, па се међу преживелим партизанским борцима почело говорити о томе да је рудник добро склониште.⁴⁶

Крајем зиме 1942. године Окружни комитет КПЈ за Чачак формирао је Среско поверенство КПЈ за Драгачево, које је имало задатак да обнови партијски рад у Драгачеву. Франц Соломон и Андрија Главоњић из Горачића, члан тог новог среског партијског руководства, почели су око себе да окупљају преживеле партизане чланове КПЈ и СКОЈ-а, који су се састајали око рудника у Рогачи. Но, некако у марту 1942. године, Соломон је поново пребачен у Чачак, где је живео илегално. Но, тиме партијски рад није престајао.

Ипак, деловање је откривено у јуну 1942. године, па је Саво Главоњић ухапшен, а Андрија Главоњић прешао у илегалност, па је убрзо откривен и убијен. Иако није радио у руднику, Андрија Главоњић је, иначе, имао задужење да делује међу радницима у њему. После тога, након повратка из затвора у Краљеву, Саво Главоњић више није радио у руднику, већ је прешао у илегалност. Ухваћен је и убијен у Чачку децембра 1942. године. Од јесени 1942. године у руднику је почео да ради Душан Драговић, борац Драгачевског партизанског батаљона. Ту се задржао све до затварања овог рудника.⁴⁷

Све у свему, од јула 1941. до почетка пролећа 1943. године међу радницима рудника угља у Рогачи увек се налазио по неко од комуниста и партизана.

Услови рада у руднику били су веома тешки. Уз то треба додати да су тада биле лоше економске и политичке прилике, што је негативно утицало на рад и пословање рудника. Стога, у тако отежаним условима, рудник није могао даље радити, па је затворен марта 1943. године.

ОБНОВА ПРОИЗВОДЊЕ УГЉА

Почетком 1946. године почињу да се јављају идеје у Драгачеву о обнови производње угља у руднику „Дучаловац“, односно да се отворе неки нови рудници.

Један предлог потиче од јавног тужиоца Округа чачанског од 12. марта 1946. године. У њему се, између осталог, каже да треба обновити производњу угља у „Дучаловцу“ и да на овом послу треба упослити Данојлића, бившег власника овог рудника, који се својевремено одрекао свог дела власништва.⁴⁸

Народни одбор Округа чачанског, својим дописом од 16. марта 1946. подржава предлог за обнову производње угља на атару општине дучаловачке и напомиње да ће радити да се код одговарајућег министарства издејствује одобрење. У овом допису, упућеном Среском народном одбору у Гучи, такође се каже да рад на отварању рудника мора бити по свим рударским прописима.⁴⁹

Срески народни одбор у Гучи обавестио је рударско одељење Окружног НОО у Чачку да не располаже капиталом за обнову рудника „Дучаловац“.⁵⁰

Након овога, следе нови предлози на другој редовној седници Среског народног одбора у Гучи, одржаној 12. јула 1946. године:⁵¹

„Адам Грујовић излаже да би у план требало да уђе отварање рудника угља у Турици и Тијању.

Властимир Милекић у својој дискусији о плану излаже да треба да се отворе рудници у Милатовићима и Губеревцима“.

РУДНИК УГЉА У ПРИЛИПЦУ

Пре првог светског рата мештани села Прилипца почели су површинским копом водити угаљ на имању Благоја Антовића. Овако појединачно и повремено вађење угља за своје потребе трајало је све до 1924. године. (А. Д. „Јелица“ из Чачка почело је истраживање у Прилипцу 1922. године).

Акционарско друштво „Јелица“ из Чачка је 1924. године добило искључиво право истраживања руда и копова у општинама длинској, прилипачкој и доњокраваричкој у Драгачеву. Ово одобрење издао је министар шума и руда 20. маја 1924. године под бројем 6647/23. Затим је сачињен ситуациони план, који обухвата ове три општине. На њему се наводи површина земљишта за истраживање руде. Ситуаци-

они план су потписали чланови комисије испред министарства и представник А. Д. „Јелица“ Арсеније Цвијовић у присуству месних и полицијских власти, односно председника из ове три општине и начелника среза драгачевског, који је оверио потписе председника и печате општина.⁵²

Након овог, исте 1924. године А. Д. „Јелица“ је отворило рудник угља у селу Прилипцу на Антовића брду, управо почело је поткопавање на месту одакле су грађани раније вадили угаљ са површине земљишта. Власник рудника купио је за улаз пет ари земље од Благоја Антовића.

У близини овог поткопа отворен је нови 1928. године.

Првих година у овом руднику радило је 15 радника у две смене, а од 1928. број запослених се повећао на 25 радника, а рад се обављао у три смене. Запослени рудари били су из Прилипца, Крстаца и Пилатовића. Пословођа рудника био је Франц Јозеф, рударски техничар из Словеније, који је дошао са још три-четири стручна радника Словенца.⁵³

У овом руднику није било несрећних случајева, већих размера изузев што је Недељка Јаковљевића једном приликом засула растресена земља, после испаливања мина. Он је од тада остао трајни инвалид.

После 1928. године просечна производња угља износила је око 10 до 12 тона дневно. Овде се ради о лигниту за који нема података о квалитету. Слојеви угља су испресецани са глином. Има један слој угља дебљине око три метра. Угаљ је користило Акционарско друштво „Јелица“ за погон локомотиве у својој термоелектрани, која се налазила у Чачку, у Хајдук Вељковој улици, до железничке пруге.⁵⁴

Угаљ се транспортовао запрежним возилима од рудника до железничке станице Јеминска Стена на удаљености од девет километара. Од Јеминске Стене до Чачка транспортовао се вагонски, железницом.

Радницима је тада за рад у руднику исплаћивано 30 динара дневно, а рабаџијама је за превоз једне тоне угља до Јеминске Стене 40 динара.

Овај рудник је био технички лоше опремљен. За копање руде користио се ручни алат и рударски експлозив за растресивање руде. Угаљ се из поткопа извлачио ручним колицима до на депо. Вода се из рудника црпила пумпама на ручни погон.

А. Д. „Јелица“ обуставило је експлоатацију угља из овог рудника 1932. године. Не располаже се поузданим подацима о разлозима обустављања производње, али се ово може довести у везу са повећањем капацитета у производњи електроенергије код А. Д. „Јелице“ и отварањем рудника у Ртарима 1932. године.

Заправо, „Јелица“ је у периоду од 1931. до 1933. године проширила електричну централу у Чачку уградивши још једну локомотиву много веће снаге од постојеће, марке „Волф“, од 500 КС са генератором од 400 КВА.⁵⁵ Како је утврђено да је у Ртарима отворен рудник угља 1932. године у власништву Јеротија Кнежевића из Чачка и да је један од купаца била Електрична централа, односно А. Д. „Јелица“, може се претпоставити да се ово акционарско друштво преоријентисало на овог испоручиоца угља, можда бољег квалитета и са евентуално, осталим економским погодностима, као што су транспортни трошкови, обзиром на ближу локацију овог рудника и цену.

Овај рудник је поново отворен 1942. године. Тада је било запослено око пет до шест радника. После годину дана рудник је поново затворен.

Управа рудника угља из Расне отворила је 1948. године овај рудник и поставила за његовог руководиоца Милована Матића, рударског копача из Расне. У руднику је тада било запослено око 20 радника са просечном дневном производњом до 10 тона. Тада је у руднику постављен колосек дужине 80 м и угаљ се извлачио вагонетима до депоа. Рудник је радио у саставу рудника угља у Расној. Ипак, затворен је 1950. године услед недостатка финансијских средстава за техничко опремање и унапређење производње.

Рудник у Прилипцу четврти пут је отворен 1954. године са пет до шест радника да би, опет, после годину дана, био затворен из истих разлога као и претходног пута.

Рудник у Прилипцу припада југоисточном делу пожешког угљеног басена. Један део овог басена истраживан је дубинским бушењем 1956. године. Том приликом је утврђено да је угљени слој између Расне и Здравчића дебљине 15 м. са већим бројем слојева и прослојака угљеновитих глина. Физичке и хемијске особине овог угља показују да припада групи тврдих лигнита са доњим топлотним ефектом од 2.500 до 3.000 DTE kcal, а горњи од 3.000 до 3.500 GTE kcal. Процент пепела се креће од 7 до 22 одсто.^{55а} Прилипац је у релативној близини ове локације, па се може очекивати да се ради о угљу са приближно истим физичким и хемијским особинама.

Све у свему, треба рећи да су потребна даља истраживања у Прилипцу како би се утврдиле резерве угља и могућност за његову евентуалну експлоатацију.

ЕКСПЛОАТАЦИЈА УКРАСНОГ КАМЕНА

Под планином Јелица, у селу Грабу, постоји мајдан украсног камена, који се експлоатише. Он је на тржишту, домаћем и иностраном, познат по свом квалитету. Посебно се користи у грађевинарству за унутрашње радове.

Овај камен су мештани вадили од давнина за своје потребе. Међутим, организована експлоатација почела је 1962. године. У време припремних радова постојала је дробилица са сепарацијом за производњу овог камена разне структуре, који се у грађевинарству употребљава, нарочито, за терацерске подове. Године 1963. почела је експлоатација украсног камена у блоковима. Поред делимичног снабдевања домаћег тржишта, овај камен се, тих година, извозио у Италију (Милано) у количини од око 150 кубних метара годишње. За успешнију експлоатацију овог камена недостајала је савременија техничка опрема. Треба додати да се 1964. године у овом мајдану произвела мања количина хладног асфалта. И у овој производњи није била заступљена савременија опрема. Тада се радило у две смене са по 20 радника.

Овај мајдан и сада успешно ради. Међутим, сигурно је да су за његову даљу модернизацију потребна знатна финансијска средства.

Драгачевци су од раније познати у експлоатацији камена кречњака за производњу креча. Венцем Јелице и сада се вади овај камен, мада у знатно мањим количинама, јер је индустријализација учинила своје.

Поред ове врсте камена, Драгачевци експлоатишу и пешчар у Пухову и Живици. Овоме треба додати и вађење камена посебне врсте у Ртарима за производњу воденичарског камења и разних мањих жрвњева. Овај познати мајдан се налази на месту Локве до Лаза. У овом мајдану радиле су две три генерације из фамилије Недовића, односно пре почетка овог века. Мајдан је био активан све до 1950. године, до када су отприлике радиле и воденице поточаре.

ЈЕЛИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ МИНЕРАЛНИХ СИРОВИНА

Геолошки састав узвишења долина и подбрђа у пределу планине Јелице указује на веома интересантне потенцијале минералних сировина.

На овом подручју постоје разноврсне руде метала. Од значајнијих, поред осталих, треба поменути руде хрома, мангана и бакра.

Као што је истакнуто о раду рудника „Јелица“ и експлоатацији руде хрома, треба истаћи и мишљење и Завода за геолошка и геофизичка истраживања из Београда. Генетски ове појаве хромита припадају кристализационо-гравитационом типу ликвидно-магматских лежишта. Садржај Cr_2O_3 у руди код неких појава креће се од 45 одсто.⁵⁶ Сматра се да треба извршити детаљна истраживања на терену на коме су уочене појаве ове руде. Оријентационим истраживањем, 1972. године, на јужним и централним деловима Јелице уочена је појава никла.

У базичним стенама подручја села Дучаловићи — Паковраће на више места су запажене мање минерализације мангана. Такође запажена је минерализација бакра у подручју села Јанчића (Дреновача).⁵⁷ Још увек се не располаже са довољним подацима о економској вредности ових рудних појава, па треба извршити потпуније истраживање.

Бакарна руда на више места планине Јелице избија на површину. Затим, присутна је бакарно-железна руда у облику жице. Истраживач Димитрије Радосављевић лично је вршио и неке анализе и том приликом долазио до закључка да се ради о руди доброг квалитета. Између Јелице и Троглава, на локалитету Станча, позната је појава бакарне руде.

На коси Бабино бреме откривена је руда феромангана доброг квалитета.

Гвоздена руда откривена је на терену села Брезовица, на месту званом Бјелан вода према Губеревцима, у потоку више самог пута Торлак — Каона. Видљива жица је дужине 6×2 метра. Извађено је око 30 тона ове руде, која је ту и депонована. Истраживач Димитрије Радосављевић сматра да се овде ради о гвозденој руди у већим количинама и то веома доброг квалитета.⁵⁸

На брду Главица, иза Савине воде (Губеревци), избија на више места гвоздено-оксидна руда у виду површинских пешпира слабог квалитета, али су изгледи да је количински има доста.

Јелички рудници

У подручју села Ртари, Тијање, Турица, Пилатовац, Горачићи, Рогача и другим утврђене су наслаге угља. У неким од ових села почев од тридесетих година XX века вршена је и редовна експлоатација угља. Потребно је овај басен детаљније истражити и утврдити економску оправданост за обнављање неких ранијих рудника, односно отварање нових.

У вези са резервама угља треба нешто више рећи о атару села Вапа — Слатина, које се налази у долини под планином Јелицом. На овом подручју, удаљеном 1,5 километар од железничке пруге Краљево — Чачак, нису вршена детаљна геолошка истраживања. На основу добијених података из оријентационих бушотина, утврђено је да се на овом лежишту на површини око 5 км², на различитим дубинама налазе три слоја тврдог лигнита. „Према подацима из хемијско-техничких анализа и подацима из бушотина са сигурношћу се може констатовати да је у економском погледу најинтересантнији повлатни слој лигнита коме смо дали ознаку А-I, а чија просечна дебљина износи 3,5 м. Исти је константно развијен на територији целог подручја. Овај угљени слој је нагнут у правцу северо-истока под углом од 10 — 15⁰“.⁵⁹

Квалитет овог повлатног слоја лигнита на подручју Вапа — Слатина сасвим је задовољавајући. Просечна калорична моћ износи 2.500 кг/кал. Рачуна се да су резерве овог угља око 21 милион тона.⁶⁰

У вези са средњим и подинским слојевима угља на овом подручју, стекло се мишљење да немају економску вредност, јер нису константно развијени на целом подручју, већ је њихово присуство уочено само у атару села Слатине.⁶¹

Сигурно је да бројна питања још нису расветљана, па су потребна детаљнија испитивања и геолошка истраживања на овом подручју.

У вези са укупним минералним потенцијалима Јелице, веома је интересантан Драгачевски басен угља. Овај басен налази се између планине Јелице и Овчара — на североистоку, и реке Белице и Гуче на југозападу, са надморском висином од 350 до 600 м. и површином од око 54 км².

На геолошком истраживању угља у Драгачевском басену, 1961. године радила је Др Милинка Чучулић, научни сарадник Геолошког завода Србије. Она је проматрала подручје Тијањског поља и Негришора, као и у зони на потесу Ртари — Горачићи — Милатовићи — Властељице — Каона. Др Милинка Чичулић у свом извештају,

који се налази у Геозаводу у Београду, од 2. августа 1961. године, између осталог, пише:

Овом приликом констатовано је да „Угљеносна зона Тијањског поља структурно представља посебну целину, за разлику од зоне Ртари — Горачићи — Властељице. Угљени слој, који је ранијим истражним радовима констатован, простире се од села Негришора преко Тијањског луга и долине Врањице, где се вероватно вежује са угљеносним подручјем горачићске зоне. Угљени слој је дебљине преко два метра и лежи веома плитко испод површине, па према томе и за истраживање пружа веома повољне услове. На више места у изданцима појављују се повлатне веома пластичне глине са угљевитим глинама и траговима угља. Такав је случај у Тијањском лугу и Негришору (Зелена бара) где су примећена и велика клижења терена.

У Негришору на имању кућа Габоровића копањем бунара констатован је угљени слој велике дебљине, преко десет метара. Исти бунар је према казивању домаћина претворен касније у мању експлоатациону шахту и неко време вађен је угаљ за локалну употребу.

Обзиром на веома повољне структурне прилике и предпоставку да угљени слој на поменутом подручју лежи скоро хоризонтално, као и на величину угљеносног поља, потребно би било сва даља истраживања дубинског бушења оријентисати на ово поље. На овом терену било би веома ефикасно вршити плитко сондирање терена малим ручним гарнитурама. Овакав рад би употпунио претходна геолошка испитивања и дао репере за даља истраживања и постављање оријентационих дубљих бушотина.

Што се тиче геолошког рада на потесу Ртари — Горачићи — Властељице, остварено је следеће:

У атару села *Рогаче* испитани су геолошки односи на локалитетима где се налазе изданци угља и где су били некадашњи истражни и експлоатациони радови. Детаљним снимањем угљеносне зоне констатовано је да се терцијарни слојеви са угљем пружају правцем СЗ—ЈИ и да сви слојеви од подине угља до највише видљиве повлате падају ка Јелици тј. на СИ од 25—45°. Места где се налази угљени изданак захваћена су клижењем па се ради тога не може узети да је констатовани угаљ на месту. Ради овога изданацка зона мора имати потребну толеранцију како по пружању тако и по месту појављивања чела слојева. О овоме се мора нарочито водити рачуна приликом одређивања места за дубинско бушење.

На овом делу терена извршено је детаљно литолошко рашчлањавање слојева угљеносне серије који леже у повлати угљеног слоја, дакле, од места изданка до обода Јелице. Директна подина и повлата слоја је недоступна проматрању. На месту старе истражне шахте недалеко од старог гробља (није нането ни на једној карти) виде се комади лигнита као и партије глиновито лапороватих седимената. У сивожутим глинама нађено је мноштво фауне од којих највише има Тхеодокус-а. У поређењу са профилем и литостратиграфским стубом који се јасно уочава у атару Горачића, може се рећи да глине са фауном из Рогаче припадају повлати угљеног слоја.

У нешто вишој повлати угљеног хоризонта на локалитету села Рогаче јављају се лапоровито-песковите глине, затим чврсти компактни пешчари као и веома компактне сиво плаве песковите глине са падом на СИ под углом 25° . Идући ка ободу Јелице пад се нешто повећава. Сам контакт обода и тердијара недоступан је проматрању услед великог присуства оброчног материјала делувијалног блок шута. Треба напоменути да величина појединих блокова старијих стена — самаца, износи величину и преко 10 m^2 . Ово ствара велике тешкоће код повлачења границе терцијар — обод Јелице јер поједини самци често дају погрешан појам о постојању неког палеорељефа.

На локалитету Рогаче прикупљени су сви подаци о некадашњем рударењу и појави угља у изданцима у појединим временским периодима, обзиром на клижење терена.

У атару села Горачића вршено је детаљно геолошко проматрање угљеносних седимената на профилу дуж потока Ађибовца (поток источно од Поповића). Изданак угља на овом локалитету налази се око 50 м узводно од моста на новом путу. У подини угљеног слоја чија видљива дебљина износи 0,20 м налазе се најпре жуте лапоровите друзгаве глине без фауне. Затим долазе сиво плави и жути крупнозрни пескови без фауне и сиве глине. Преко њих леже глиновити сиви крупнији песак са мешовитом фауном шкољака и пужева, затим компактне тамносиве глине са конгеријама па песковите глине и глиновити пескови. У повлати угљеног слоја леже песковите глине, пескови и местимично компактне сиво плаве и жуте глине.

Обзиром на уочене литостратиграфске елементе у зони терцијарних седимената са угљем на потесу Рогача — Властељице може се рећи да се угљени слој налази на читавом простору у једној

Пад слојева заједно са угљеним слојем варира и углавном износи 30—50° на СИ. Дobar део профила дуж овог потока је невидљив идући даље узводно. Тек на око 500 м даљине идући ка СИ наилази се на серију пескова шљункова хетерогеног састава који се смењују са слојевима песковито лапоровитих глина и компактним лапоровитим пешчарима и песковитим кречњацима. У компактним пешчарима налазе се остаци конгерија, меланопсиса и косовиа; у песковима само конгерије, а у глинама има остатака флоре и трагова угља. И овде слојеви падају на СИ 40°.

Код правих саставака почиње серија конгломерата који се смењују са песковима и глинама. Пад ових слојева је на ЈЗ/250 са 30—50°. Ова серија налаже трансгресивно дискордантно на кречњачки обод Јелице.

У атарима села Милатовића и Властељице констатовано је да се угљени изданак налази махом у терену који веома клизи.

У Милатовићу у пределу Висуљка на једном пространом клизишту појављују се комади угља помешани са песковима, глинама и шљунком. Није било могуће установити где је место изданка као ни у каквом се положају налазе седименти са угљем. Тек узводно у кориту Милатовићске реке примећене су песковите глине и глиновити пескови са падом на СИ. У глинама се местимично налази мноштво фауне. Недалеко од обода Јелице улази се у слојеве веома компактних глина друзгавих које не садрже фауну а падају ка ободу на СИ 35°. Однос терцијара и обода је на овом профилу тектонски. У изворишним крацима властељићског потока западно од брда Крш а источно од коте 512 појављује се угљени слој заједно са пратећим слојевима глинама и песковима. Терен је сав у клизиштима. Изданак од једног метра видљив је у потоку источно од коте 512. У подини се налазе сивомодри кварцни пескови слабо глиновити са фауном (претежно пужеви); затим долазе песковите тамносиве глине без фабне; тамносиве лапоровите глине компактне са фауном (претежно шкољке). У горњим деловима ове глине су угљевите са траговима угљенисане флоре. Преко угљеног слоја леже плави глиновити пескови, плаве компактне глине и жуте компактне и друзгаве глине. Ови су слојеви на месту, изгледа незахваћени клижењем и види се да падају на ССИ 50°.

Однос угљеносне серије према ободу тешко је уочљив. У близини самог обода примећене су компактне друзгаве глине са истоветним падом на СИ. И на овом профилу протеже се ободни расед.

те истој серији чија се старост на основу до сада нађене фауне може сматрати као горњо миоценкса — панонска.

Угљени слој се протеже континуирано, са местимичним повијањем, што је последица како саображавања палеорељефу тако и делимично последица актуелних и фосилних клижења. Слој се такође по пружању истанчава или задебљава што је пак последица примарних момената приликом саме генезе лежишта.

У непосредној подини или повлати увек се налази богата фауна са истоветним елементима који могу да послуже као изванредан репер за корелацију слојева у колико се приликом даљих истраживања наиђе на већи број угљених слојева сем досада констатованих.

Од нарочитог значаја за ову зону је добро уочавање структурних прилика у осталим деловима басена, нарочито према супротном ободу на граници са флишном кредом. Терцијарна серија са угљем није само ова уска зона испод Јелице где су слојеви уперени према ободу. Тектонским путем ова зона је само одвојена од целокупне јединствене серије Драгачевског басена у којој такође треба да има угља и на другим местима. Ово доказују терени на подручју Ртара и Тијања.

Осим тога, од нарочите важности за решавање величине продуктивних поља добро и најпрецизније искартиран обод басена према Јелици“.

Драгачевски басен угља био је интересантан и за друге истраживаче. Душан Шкерљ, дипл. инж. геол. виши саветник Геозавода Београд, у свом раду: Драгачевски басен, Геологија Србије — каустобиолити, између осталог, пише:^{61a}

„У седиментима неогена Драгачевског басена развијена је доњомиоценска серија, која није довољно проучена, па се не може дати потпуно прецизно њен геолошки стуб. Ипак, утврђено је да је изграђена од лапоровитих и песковитих глина, глина и пескова. У њима су утврђена два угљена слоја. Доњи, дебљине 0,80 м, и горњи, дебљине 0,30—0,70 м. Правац пружања серије јесте СЗ—ЈИ, са падом ка југоистоку, под углом који местимично достиже и 70°.

Тектонске карактеристике басена нису проучене, али како цела серија пада ка североистоку, вероватно дуж североисточног обода постоји дислокација дуж које су неогене наслаге доведене у исти ниво са мезозојским творевинама (сл. 42).

О угљоносности овог басена такође се не може ближе говорити јер је недовољно проучен. Дуж североисточног обода утврђена је

изданацка зона са два угљена слоја. Доњи угљени слој дебљине је 0,80—2,00; раслојен је лапоровитим прослојком, дебљине 0,10 м и прослојком сиве песковите глине, на три дела. У северозападном делу басена, у потоцима села Марковице и Ртара, угљени слојеви имају синклинални положај и благо се повијају од запада ка истоку. У југоисточном делу басена, у потоцима села Рогача, Горачићи и Половићи, бројни изданци угља стрмо падају ка североистоку под ободне формације. Сви ови изданци представљају угљеносну изданацку зону, откривену дуж североисточног обода басена. Дуж југозападног обода изданци угља откривени су само у долини реке Драгачице, источно од Гуче, затим у селу Тијање и код села Марковице, на крајњем северозападном ободу. Све ово указује на то да угљеносне наслаге Драгачевског басена могу бити интересантне за даља истраживања.

По хемијским и физичким особинама угаљ овог басена припада групи мрких — лигнитних угљева. Боја је црна, огреб мркоцрн. Полусјајан је и шкољкастог прелома. Структуре је тракасте кларитског и кларитодуритског типа. Садржи сочива и траке витрита. Доња калоријска вредност креће се од 3.800 до 4.500 DT kcal.

Драгачевски басен није довољно проучен да би се са сигурношћу могло говорити о угљеносности и економском значају. На основу нађених појава угља може се очекивати задебљање угљених слојева ка центру басена, као и евентуално повећање њиховог броја“.

У драгачевском угљеном басену 1962. године обављена су оријентациона истражна бушења, на површини од око 15 км², са седам бушотина.⁶²

1) Бушотина је постављена у селу Тијању, на месту Тијањски луг. Њена је дубина 102,30 метара. Угљеносни хоризонт набушен је на дубини од 11,27 до 27,30 м у укупној дебљини од 16,03 м. Унутар овог утврђено је постојање више тањих слојева од: 1,30 м тврди детритусни угаљ са прослојцима ксилита и нешто земљастог угља, 0,50 м детритусни угаљ са ксилитом и 2,10 м детритусни угаљ од чега 0,60 м земљастог угља.

2) Бушотина је постављена у селу Рогачи, у средњем делу потока Врањца. Бушено је до дубине од 314 м. Угљеносни хоризонт набушен је на дубини од 232 до 253 метра у укупној дебљини од 23 м. У оквиру овог хоризонта преовлађују слојеви јаловине, док су слојеви угља танки. Њихова дебљина се креће од 0,10 до 0,80 м, а раздвојени су слојевима различитих глина дебљине до 1 м.

3) Бушотина је постављена у Драгачици (Горачићи) око 500 м СИ од школе, у долини реке Драгачице. Бушено је до дубине од 179,50 м. Угљевити седименти у овој бушотини нису нађени.

4) Бушотина се налази у селу Горачићи, на месту званом Матино поље. Бушено је до дубине од 261,50 м. Угљеносни хоризонт је набушен у дубинском интервалу од 206,10 до 222,30 м укупне дебљине 16,20 м. Од тога на угљену материју отпада 11,50 м.

5) Бушотина се налази у селу Губеревцима, на месту званом Басаре. Бушено је до дубине од 190 м. Угљене наслаге у овој бушотини нису нађене.

6) Бушотина се налази у близини села Ртара, недалеко од старих јаловишта, у долини Ртарског потока. Крајња дубина износила је 171,70 м. Угљеносна серија појављује се у интервалу од 22,50 до 52,60 м. Укупна дебљина угљеносног хоризонта износи 27,10 м, али није искључено да је та дебљина и већа, пошто је на овом месту виши део серије ородован старом ерозијом (на овом потесу експлоатисан је угаљ у оквиру рудника „Дучаловац“). Угљени слојеви набушени су од: 0,50 м угљевити глиновити лапор, 0,50 м угаљ ксилитски, 1,30 м јако угљевите лапоровите глине са земљастим угљем, 2,0 м језгра угљевите пластичне глине са дробином од угља, 0,50 м језгра ксилитски угаљ, 2,00 м језгра угљевите пластичне глине. У овом угљеносном хоризонту може се очекивати појава експлоатбилног угљеног слоја. По свом изгледу овај угаљ је сличан са угљеним слојевима горачићке серије. Ови угљеви по свом квалитету стоје изнад угљева нађених у наслагама тијањске серије.

7) Бушотина је постављена у Губеревцима, на месту званом Плазине. Бушено је до дубине од 253 м. Угљеносни хоризонт у овој бушотини није откривен.

Овим истраживањима угља утврђено је да се ради углавном о тврдим дрвенастим лигнитима калоричне вредности од 2.000 до 3.400 Kcal/kg.

Укупне оријентационе резерве угља у областима: Тијања и Драгачице — Губеревци износе око 45 милиона тона.

Као што се види, истраживања су била сконцентрисана на испитивање угљеносности тијањске серије са лигнитом, а само делом и горачићке серије.

У горачићкој серији била је једна оријентациона бушотина код села Ртара, где су некада извођени рударски радови мањег обима. Претпоставља се постојање једног угљеног слоја дебљине око три метра.

У подручју планине Јелице постоје разне врсте кречњака. На првом месту се истичу тријаски кречњаци.

„Оријентациона истраживања кречњака Јелице, у подручју села Трнавe, вршена су у циљу коришћења ове сировине у индустријској производњи креча. Том приликом у локалности Вујовића До, узето је укупно 80 проба за делимична хемијска испитивања. Добијени резултати су показали да се овде ради о кречњацима који садрже просечно 96,78 одсто CaCO_3 и 1,50 MgCO_3 . Ови кречњаци се могу користити у производњи креча II класе.

Треба напоменути да се у граничном делу села Трнавe и Горачића, у локалности Граб налазе мајдани украсног камена. Овај камен претставља уствари сенонске бречасте кречњаке изграђене од незаобљених комада сивих кречњака цементованих љубичастом лапоровито-вапновитом супстанцом.

Свакако да веома знатне масе тријаских кречњака у овом подручју претстављају солидну сировинску базу, уколико се реџи технологија примене ове сировине у одговарајућим гранама индустрије (цементна индустрија, производња креча, у металургији и др.).⁶⁸

Досадашња делимична експлоатација и обављена истраживања минералних сировина указују на неопходност даљег истраживања и прецизнијег утврђивања њихових квантитативних и економских потенцијала.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На ужем и ширем подручју планине Јелице становници су се од давнина, некад више — некад мање, бавили рударством. Многа казивања, литература и трагови говоре да је рударство на Јелици било развијено још у време Римљана. Ова привредна грана је, овде, као и на сличним другим теренима, имала своје успоне и падове. На ово су утицали бројни поремећаји у природи и друштву. Вођени су бројни ратови. Политичке и економске прилике често су се мењале и погађале и осиромашавале становнике овог краја.

Од рударства из давнина до обнове почетком XX века, а нарочито двадесетих и тридесетих година, протекло је много времена.

Пред други светски рат, поред лоших економских и политичких прилика, у рудницима на Јелици производња је била, за оне прилике, на задовољавајућем нивоу.

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

Техничка опремљеност рудника није била задовољавајућа, изузев што је нешто била повољнија, у односу на друге, у руднику угља „Дучаловац“ у Ртарима, а затим у руднику „Јелица“ у Рајцу.

У рудницима на јеличком венцу производња се повећавала повећањем броја запослених. Модернизација и улагања у техничку опремљеност рудника били су у споредном плану код власника рудника. Циљ је био да се израубује руда и експлоатацијом рудника оствари већи профит.

У јеличким рудницима уочи другог светског рата било је укупно запослено око 180 радника. Већином су то били сиромашни сељаци, од којих се постепено стварала и повећавала радничка класа Драгачева. Већина ових радника била је синдикално организована, нарочито у руднику хромне руде „Јелица“.

Део ових радника се 1941. године определио за оружану борбу против окупатора и припадало је јединицама народноослободилачке војске. Један број од њих су били чланови КПЈ и СКОЈ-а. После рата као партијски радници, радници у фабрикама и предузећима они су учествовали у обнови и изградњи земље.

Рудници угља „Дучаловац“ и „Драгачево“ дали су видан допринос у енергетском снабдевању привреде у слободном Чачку 1941. године.

После другог светског рата чињени су напори за даље развијање ове привредне гране. Међутим, материјални и технички услови нису били довољни да се настави и прошири ова привредна делатност у Драгачеву.

Досадашња експлоатација угља и других руда у пределу планине Јелице, аматерска и стручна геолошка истраживања, указују на велике потенцијале минералних сировина овог краја.

Последњим истраживањима утврђене су велике резерве угља у областима: Тијања, Драгачица — Губеревци, као и у селу Ртарима.

Произилази неопходност већег рада и удруживања рада и средстава између радних организација — потенцијалних носилаца експлоатације минералних сировина и научних институција у истраживању овог подручја и предузимање мера за оживљавање рударства у Драгачеву и суседним местима.

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Драгиша Лапчевић, Из ужичког краја, Београд, 1926, стр. 19.
2. Исто.
3. Алманах 1924. године Краљевине Југославије, 2. свезак, IV и V део, стр. IV, 143.

4. Др Стеван Игњић, Јован Радовановић, Властимир Луковић, Љубомир Марковић и Милан Бујошевић, Ивањица — хроника моравичког краја, Београд, 1972, стр. 230.
5. Димитрије Радосављевић, мемоарска грађа, 1978.
6. Исто.
7. Извештај Министарству рударства ФНРЈ Окружног народног одбора из Чачка, Историјски архив — Чачак.
8. Извештај Министарству рударства ФНРЈ од 30. маја 1946. године, Историјски архив — Чачак.
9. Младен С. Стефановић, Партизански видари, Чачак, 1973, стр. 50.
10. Радован М. Маринковић, Томислав Протић и Јован Радовановић, Драгачево, хроника у рукопису — код аутора.
11. Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја, Чачак, 1968, стр. 236 — 237.
12. Спискови радника у рудницима чачанског краја, документ у Историјском архиву Чачка.
13. Казивања Здравка Јаковљевића из Чачка.
14. Допис Националног комитета ослобођења Југославије из Београда од 27. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
15. „Чачански глас“ од 9. фебруара 1954. године.
16. Извештај НОО општине Дучаловићи од 19. јануара 1945. године, Историјски архив — Чачак.
17. Казивање Николе Мирковића, надзорника у руднику.
18. Исто.
19. Исто.
- 19а Казивање Николе Мирковића.
- 19б Статистички годишњак Југославије из 1940. године.
20. Извештај Косте Константиновића од 9. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
21. Допис — извештај НОО из Марковице од 27. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
22. Документ у Историјском архиву Чачка.
23. Као под 20.
24. Предлог власника рудника од 11. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
25. Национални комитет ослобођења Југославије, Повереништво за рударство, Београд, дописи бр. 171/44 од 20. децембра 1944. и бр. 172/44 од 20. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
26. Допис НОО из Марковице од 27. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
27. Допис Националног комитета ослобођења Југославије бр. 259/44 од 25. децембра 1944. године, Историјски архив — Чачак.
28. Допис Окружног НОО из Чачка бр. 241 од 17. јануара 1945. године упућен Повереништву за руде у Београд, Историјски архив — Чачак.
29. Допис Националног комитета ослобођења Југославије бр. 229/45 од 10. јануара 1945. године Окружном НОО, Историјски архив — Чачак.
30. Књига евиденције доласка радника на посао, власник Радисав Недовић, Чачак, Ул. Кошутњак бр. 172.
31. Извештај — списак НОО општине Дучаловићи од 18. јануара 1945. године, Историјски архив — Чачак.
32. Списак — евиденција радника на раду, у поседу Радисава Недовића из Чачка.
33. Инжењер Живко Поповић био је виши саветник Државног монопола у Београду. Њега је Окружни НОО у Чачку задржао, услед недостатка кадрова, да врши надзор и даје упутства радницима у руднику — допис Окружног НОО од 30. децембра 1944, Историјски архив — Чачак.
34. Извештај инжењера Живка Поповића, Историјски архив — Чачак.
35. Извештај Рударског одељења из 1945. године, Историјски архив — Чачак.

ЈЕЛИЧКИ РУДНИЦИ

36. Казивање Николе Мирковића, надзорника у руднику.
37. Допис Округног НОО бр. 773 од 28. децембра 1944. године Историјски архив — Чачак.
38. Допис НОО села Тијање од 24. априла 1945. године, Историјски архив — Чачак.
39. Извештај инжењера М. Поповића од 27. априла 1945. године, Историјски архив — Чачак.
40. Извештај инжењера М. Поповића, Историјски архив — Чачак.
41. Казивања Душана Драговића из Чачка, тадашњег рудара у Рогачи.
42. Исто.
43. Исто.
44. Документ у Историјском архиву Чачка и допуне на основу података Душана Драговића и Радована М. Маринковића из Чачка.
45. Радован М. Маринковић, Томислав Протић и Јован Радовановић, Драгачево, монографија, рукопис код аутора.
46. Исто.
47. Исто.
48. Допис бр. 65/46 од 12. марта 1946. године, Рударско одељење, Историјски архив — Чачак.
49. Допис Рударског одсека бр. 120/145 од 16. марта 1946. године, Историјски архив — Чачак.
50. Исто.
51. Записник Среског народног одбора у Гучи од 12. јула 1946. године, власништво Радисава Недовића из Чачка.
52. План искључивог права истраживања руда и копова А. Д. „Јелица“ из Чачка, Народни музеј — Чачак.
53. Казивање Сретена Мајсторовића, тадашњег рудара из Прилипца.
54. Казивања Сретена Мајсторовића из Прилипца и Радована Маркићевића из Чачка.
55. Бранко Танасијећ, Милутин Јаковљевић и Младен С. Стефановић, Пола века електрификације чачанског краја (1921 — 1971), Чачак, 1972.
- 55а. Душан Шкерљ; виши саветник Геозавода у Београду, Пожешко-ужички базен, Геологија Србије — констобиолити, Београд, 1975.
56. Приказ геолошке проблематике терена на подручју општине Чачак, Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Београд, аутор Драгољуб Мањојловић, дипломирани инжењер геологије, Београд, 1972.
57. Исто.
58. Димитрије Радосављевић, мемоарска грађа, 1979, код аутора.
59. Приказ геолошке проблематике терена на подручју општине Чачак, Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Београд, аутор: Драгољуб Мањојловић, дипломирани инжењер геологије, Београд, 1972.
60. Исто.
61. Исто.
- 61а. Душан Шкерљ; Драгачевски басен, Геологија Србије — констобиолити; Београд, 1975.
62. Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Боривоје Милаковић, Ирина Радошевић и Нићифор Јовановић, Извештај о истражним радовима у драгачевском басену за 1962. годину, рукопис у Скупштини општине Лучани.
63. Као под 59.

ЛИТЕРАТУРА

1. Драгиша Лапчевић, Из Ужичког краја, Београд, 1926. године.
2. Алманах 1924. године, Краљевине Југославије, 2. свезак, IV и V део.
3. Ивањица, хроника моравичког краја, Београд, 1972.
4. Димитрије Радосављевић, мемоарска грађа.
5. Округни НОО, Извештај Министарству рударства ФНРЈ, бр. 337 од 30. 5. 1946, Историјски архив — Чачак.
6. Младен С. Стефановић, Партизански видари, Чачак, 1973.
7. Радован М. Маринковић, Томислав Протић и Јован Радовановић, Драгачево, рукопис код аутора.
8. Чачански крај у НОВ, хронологија догађаја, Чачак, 1968.

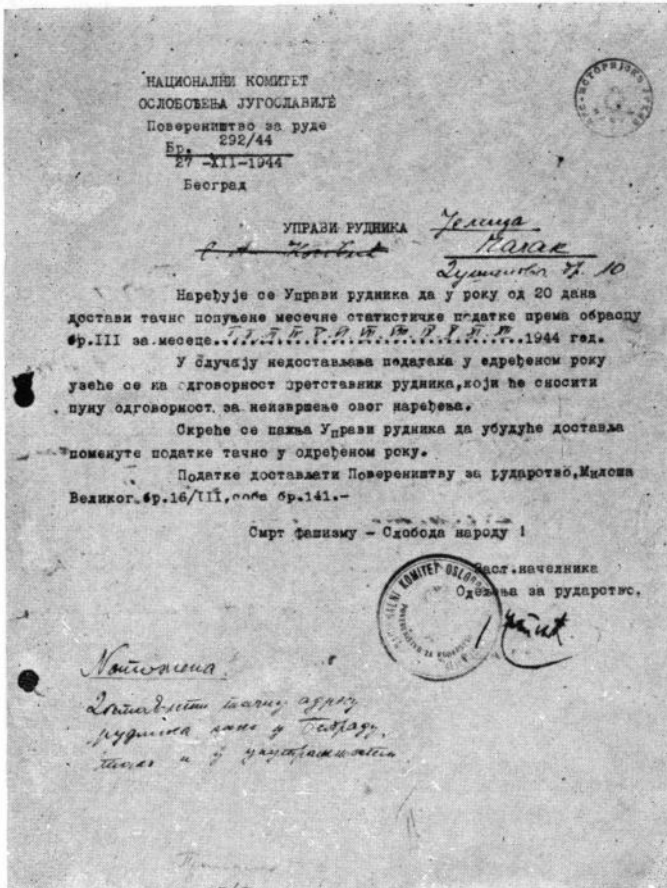
9. Спискови радника запослених у рудницима чачанског краја, Историјски архив — Чачак.
10. Здравко Јаковљевић, казивања аутору.
11. Национални комитет ослобођења Југославије, Београд, допис бр. 292/44 од 27. 12. 1944. године, Историјски архив Чачак.
12. Извештај рударског одељења Округног НОО Чачак, 1945.
13. „Чачански глас“ од 9. 2. 1954. године.
14. Завод за геолошка и геофизичка истраживања — Београд, Драгољуб Манојловић, дипл. инг. геолог: Приказ геолошке проблематике терена на подручју СО Чачак.
15. Извештај НОО општине Дучаловићи од 19. 1. 1945. године, Историјски архив — Чачак.
16. Никола Мирковић, казивање аутору.
17. Коста Константиновић, Извештај од 9. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
18. Допис — извештај НОО Марковица од 27. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
19. Коста Вујачић, управник рудника „Шумадија“ у Брђанима и Војин Радосављевић, чиновник Округног НОО, Технички извештај од 8. 12. 1944. године, Историјски архив — Чачак.
20. Допис Округног НОО бр. 39 од 12. 12. 1944. упућен Управи рудника „Дучаловац“, Историјски архив — Чачак.
21. Коста Константиновић, Извештај Округном НОО од 9. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
22. Предлог власника рудника „Дучаловац“ од 11. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
23. Национални комитет ослобођења Југославије, Београд, Повереништво за рударство, дописи бр. 171/44 од 20. 12. 1944 и бр. 172/44 од 20. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
24. Допис НОО Марковица од 27. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
25. Национални комитет ослобођења Југославије, Београд, допис бр. 259/44 од 25. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
26. Допис Округног НОО у Чачку бр. 241 од 17. 1. 1945. упућен Повереништву за руде у Београду, Историјски архив — Чачак.
27. Допис Националног комитета ослобођења Југославије бр. 229/45 од 10. 1. 1945, Округни НОО, Историјски архив — Чачак.
28. Књига евиденције доласка радника на посао рудника „Дучаловац“ (у поседу Радисава Недовића из Чачка).
29. Извештај — списак радника, Народноослободилачки одбор Дучаловићи од 19. 1. 1945, Историјски архив — Чачак.
30. Инг. Живко Поповић, Извештај из фебруара 1945, Историјски архив — Чачак.
31. Допис Округног НОО од 30. 12. 1944, Историјски архив — Чачак.
32. Допис Округног НОО бр. 773 од 28. 12. 1945, Историјски архив — Чачак.
33. Допис НОО из Тијања од 24. 4. 1945, Историјски архив — Чачак.
34. Инг. М. Поповић, Извештај од 27. 4. 1945, Историјски архив — Чачак.
35. Душан Драговић, казивања аутору.
36. Допис 65/46 од 12. 3. 1946, Рударско одељење, Историјски архив — Чачак.
37. Допис Рударског отсека бр. 120/145 од 16. 3. 1946, Историјски архив — Чачак.
38. Записник са седнице Среског народног одбора у Гучи од 12. 7. 1946, у поседу код Радисава Недовића.
39. План искључивог права истраживања руда и копова АД „Јелица“ из Чачка, Народни музеј — Чачак.
40. Сретен Мајсторовић, пензионер и бивши рудар из Прилипца, казивања аутору.
41. Радован Маркићевић из Чачка, казивања аутору.
42. Бранко Танасијевић, Милутин Јаковљевић и Младен Стефановић, Пола века електрификације чачанског краја (1921 — 1971), Чачак, 1972.

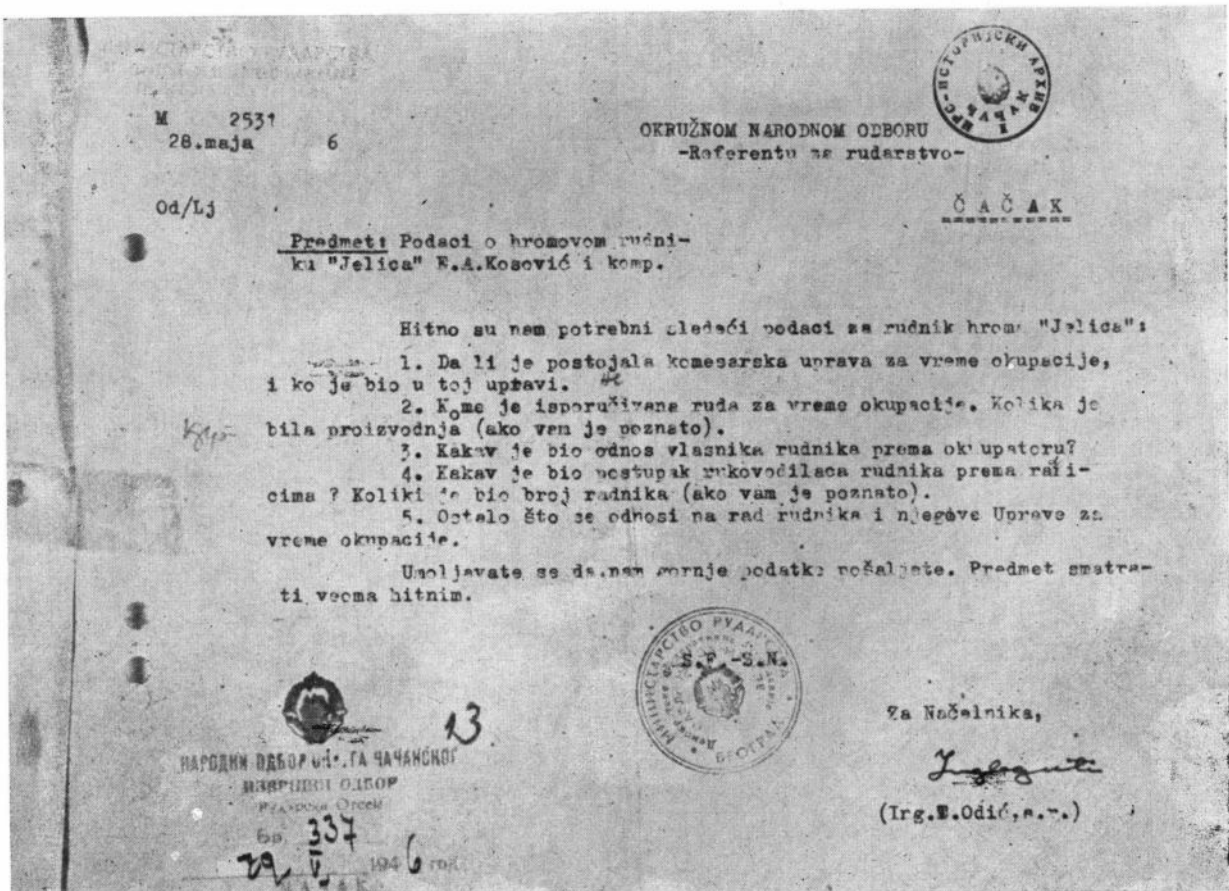
Сл. 1. Рудари прве смене рудника „Јелица“ у Рајцу 1940. године

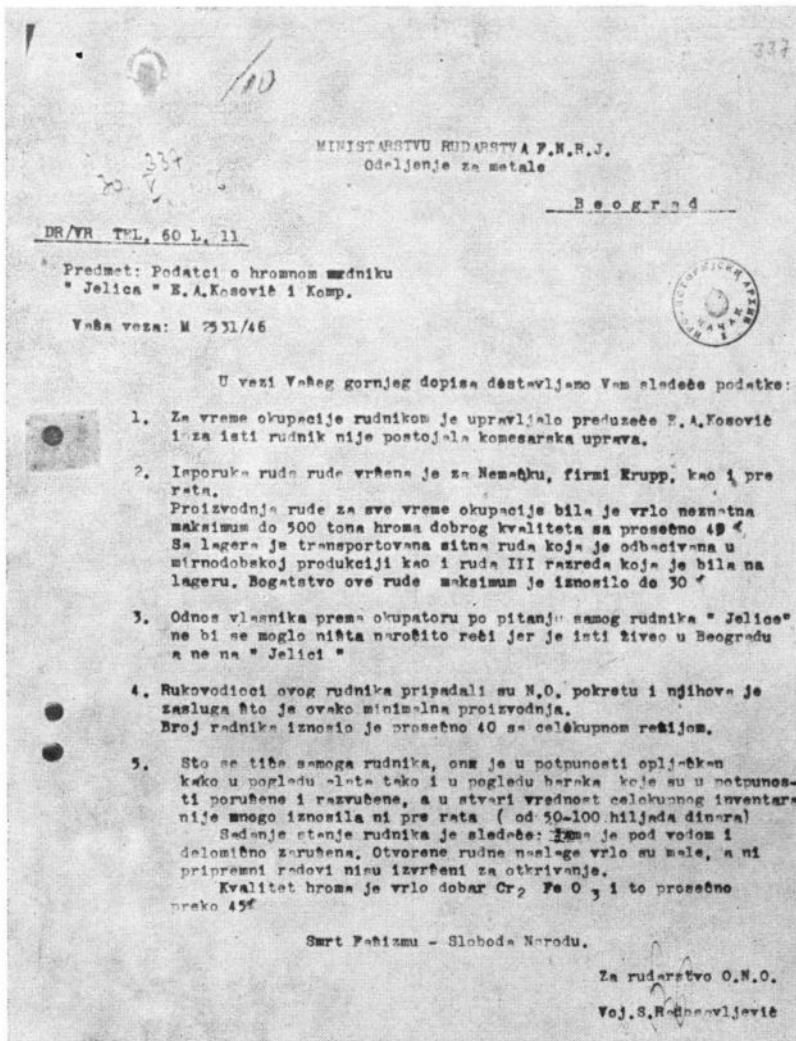
Сл. 2. Дсца чистачи руде у руднику „Јелица“ у Рајцу 1940. године

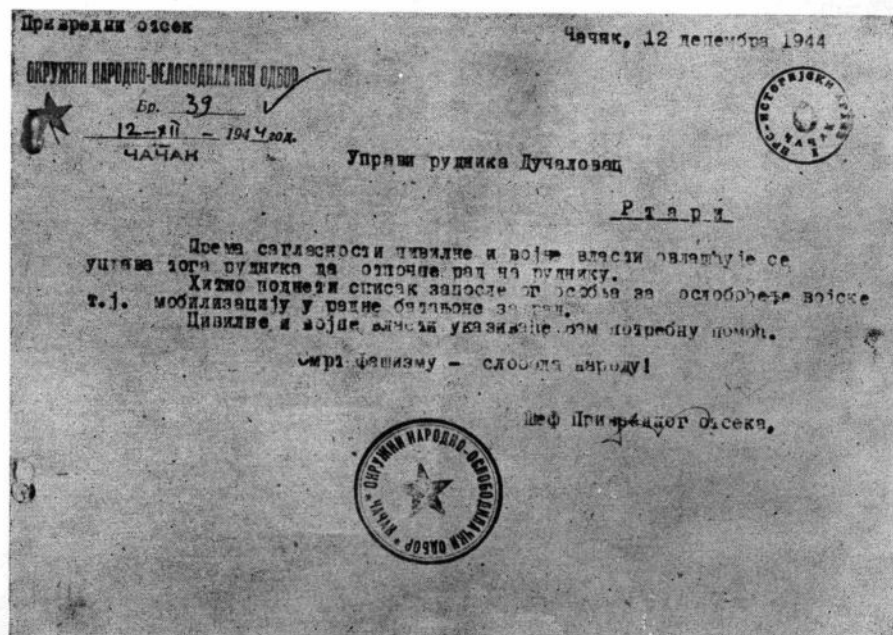
Сл. 3. Национални комитет ослобођења Југославије тражи извештај од рудника „Јелица“ о оствареној производњи у 1944. години

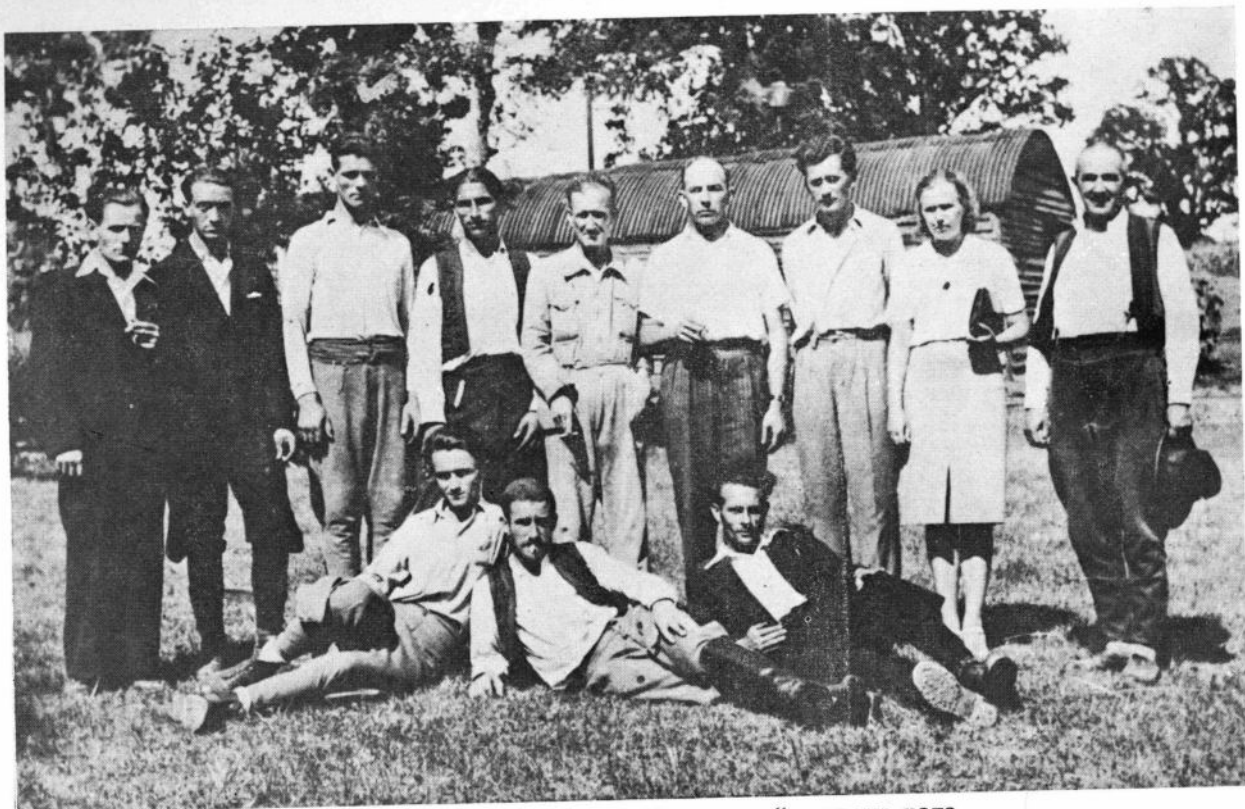
Сл. 4. Министарство рударства тражи извештај од Округног народног одбора о раду рудника „Јелица за време окупације

Сл. 5. Окружни народни одбор доставља извештај Министарству рударства о раду рудника, маја 1946. године

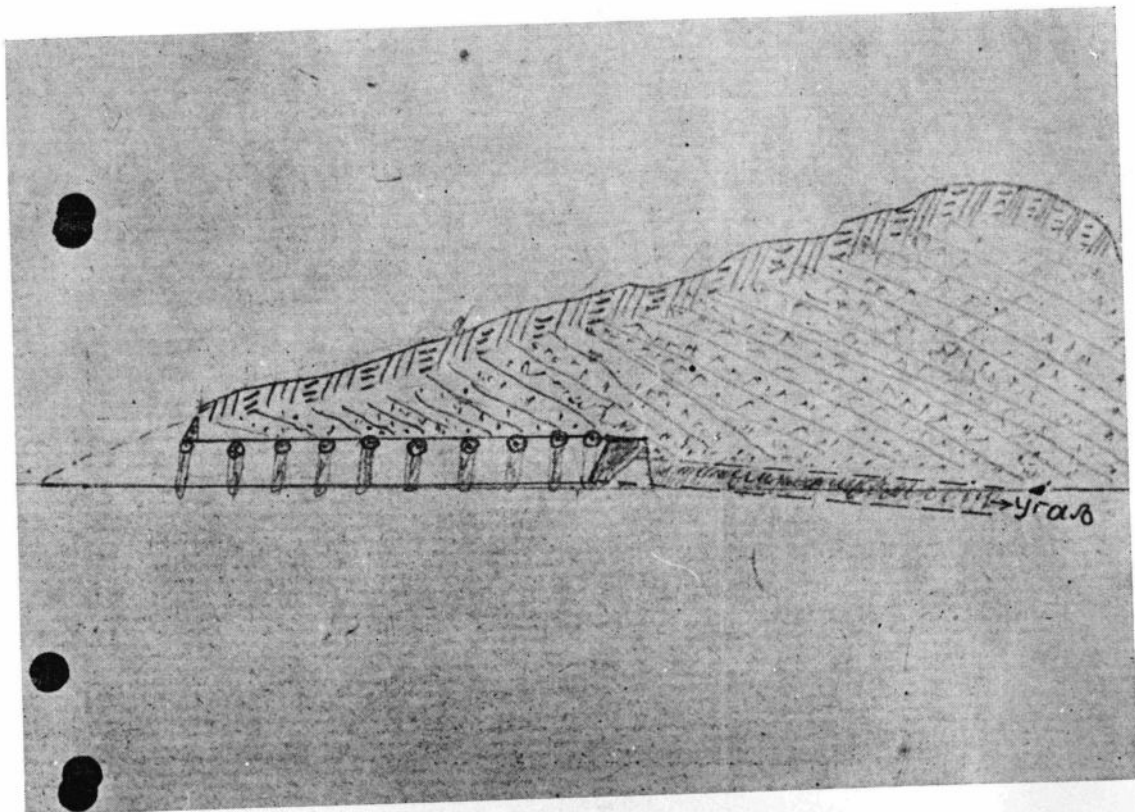
Сл. 6. Налог Управи рудника „Дучаловац“ у Ртарима за почетак рада

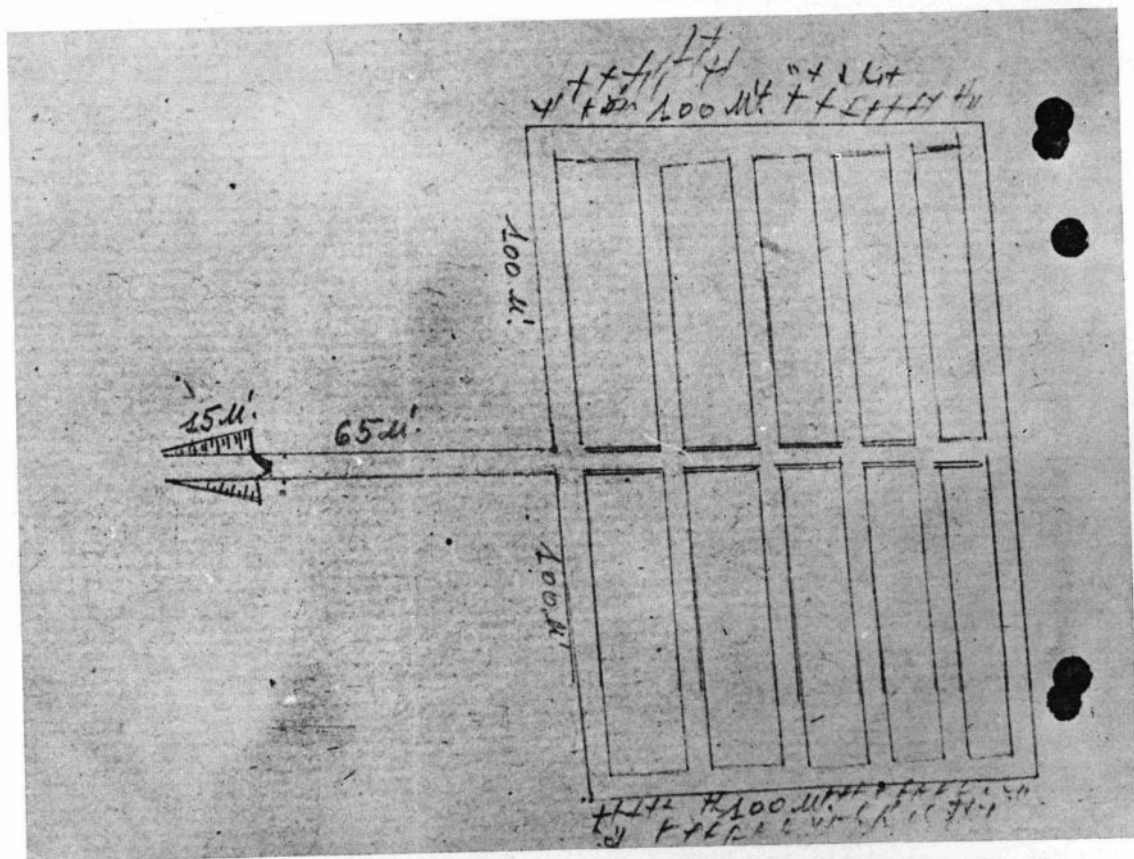
Сл. 7. Рудари рудника „Дучаловац“ у време рата

Сл. 8. Рудари рудника „Дучаловац“ почетком 1945. године

Сл. 9. Скица пресека терена за отварање новог поткопа рудника „Дучаловац“ 1944. године

Сл. 10. Скица прелога експлоатације угља по хоризонтали у руднику „Дучаловац“ 1944. године

ПРЕДЛОГ

U vezi našeg usmenog razgovora o mogućnosti obnove rada na našim bariernu u rudniku "Duchalovac" predlažemo:

I.
Da se na rudnik vrati sav opješkani alat u celosti za rad koji su seljaci razneli za svoje lične potrebe.

II.
Da nam se stavi na raspoloženje najnužniji alat, potreban radnicima i naročito jačaka gradje.

III.
Da nam se stavi na raspoloženje rudaraki radnici koji su u ovoj masebi, i da se oni oslobode svake druge obaveze.

IV.
Pošto je rudnik potpuno ogroraden za nas primadjeni da potrudimo na novim pripremanjima i novim ispraviljenjima za veći radove. Rezultat ovih istražaja podnesemo naknadno.

V.
Podpisani vlasnici stavljaju na raspoloženje kako i nov radnika tako i nov materijal koji se nalazi na terenu koji se pronađe kod njih za potpuno i bez ikakve naknade.

VI.
Vlasnici rudnika u koliko bude potrebni stavljaju se na raspoloženje u samom radu.

VII.
Što se tiče sprovođenja naredbi za organizaciju rada prinosimo lija svih odnosa sa radnicima kao i načinu proizvodnje samom naredbima određuje odgovorna lice koje se sa o svemu starači i izdati naredjenja.

M. Gornjak 1944
1944

Stavljajući na raspoloženje
Stavljajući na raspoloženje
Stavljajući na raspoloženje

Сл. 11. Предлог за уступање рудника „Дучаловац“ друштвеној заједници 1944. године

НАЦИОНАЛНИ КОМИТЕТ ОСЛОБОЂЕНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Одбор за укупно
Београд, 12/44
30. децембра 1944. год.
Београд

„Дучаловац“
Управу Рудника „Дучаловац“
и Милићу Милићу — Београд

Испитује се том руднику, да одмах достави
извештај о следећим:

1/ Које су класичне утиле отприлике на утиле
а) деловима извештаја (класификација које су
с) већини властима
2/ Која је вредност за период од осам месеци
од 1. децембра ове године у извештају од 1-11. децембра
3/ Која је вредност за период од осам месеци
4/ Која је вредност за период од осам месеци
Предмет сматрати личним!
Смрт фабрику-насеба на путу!

ОСЛОБОЂЕНИ КОМИТЕТ ОСЛОБОЂЕНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Одбор за укупно
Београд, 12/44
30. децембра 1944. год.
Београд

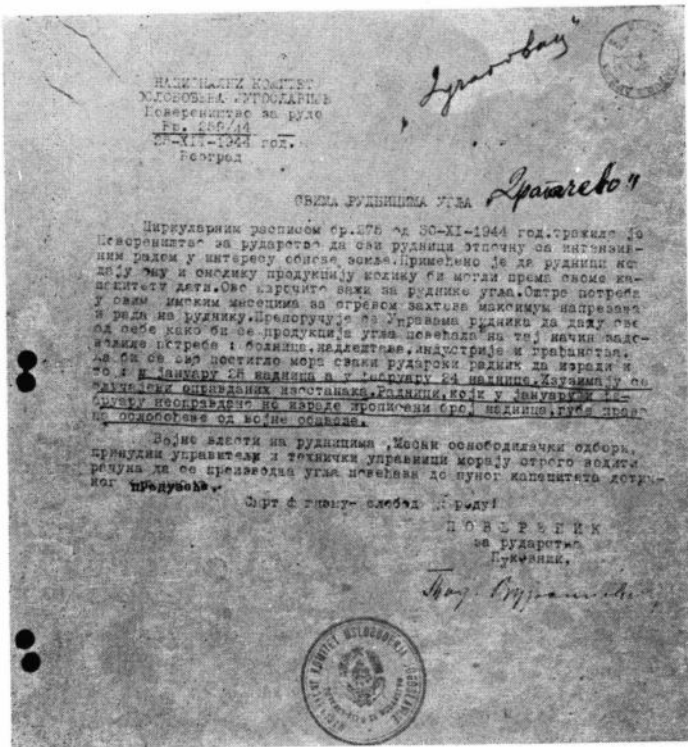
„Дучаловац“

Пошто се та Управа да детаљно достави свим
Одборима свих ослобођених рудника и стручним особама, да
неопходно потребно да испитивање произвођења овде се изведе на
најлакше.

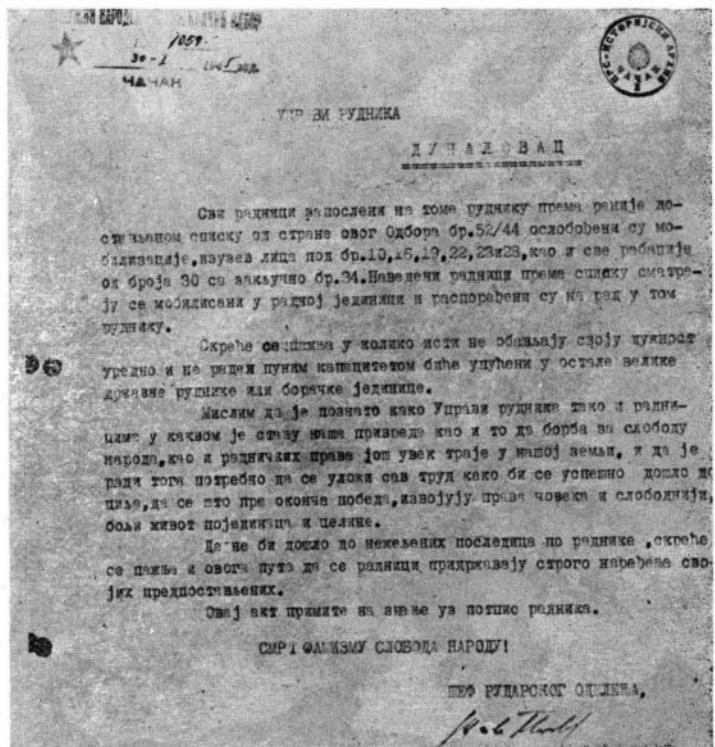
У овим корацима се такође узимају саобраћајне
ци за сваког појединца, има државне и личне имовине, потреба, која
потребно на укупно, такође узимају своје државне и личне имовине,
које се одређују и на основу државних и личних имовина, која се
имају на располагању, а такође и на основу државних и личних имовина,
која се одређују и на основу државних и личних имовина.

ОСЛОБОЂЕНИ КОМИТЕТ ОСЛОБОЂЕНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Одбор за укупно
Београд, 12/44
30. децембра 1944. год.
Београд

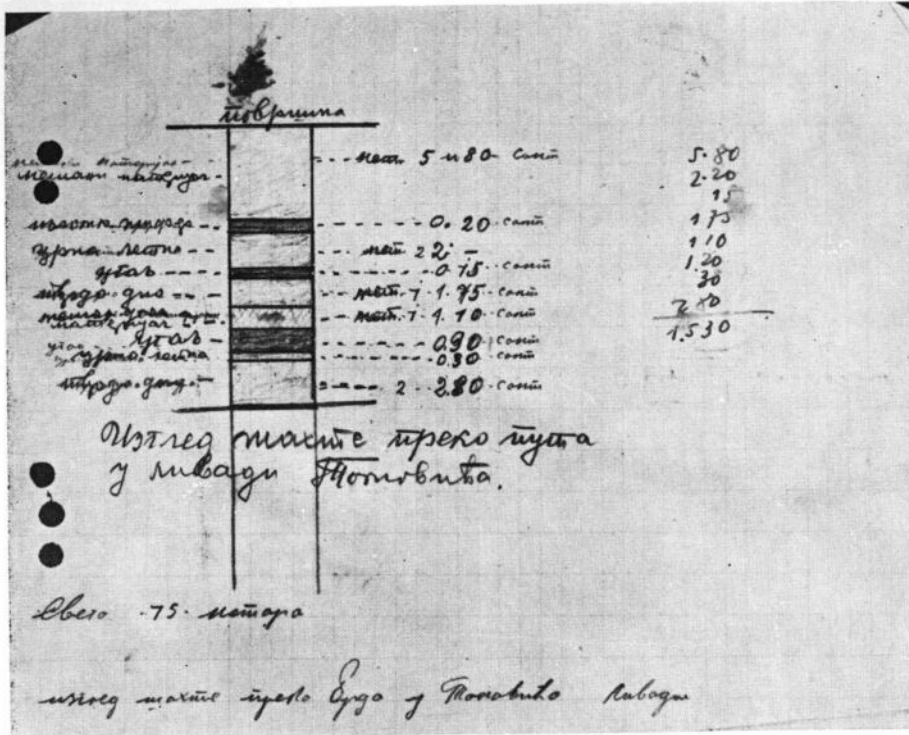
Сл. 12. Захтев Националног комитета ослобођене Југославије за достављање података о оствареној производњи у руднику и потребном стручном кадру

Сл. 13. Захтев Националног комитета ослобођења Југославије руднику „Дучаловац“ за већу производњу угља

Сл. 14. Обавештење да су радници запослени у руднику „Дучаловац“ ослобођени од војне мобилизације

Сл. 15. Пресек шахте на терену села Рара у Поповића ливади

Јавна тужилац округа чачанског
ОН 65/46
12 марта 1946 год.
Чачак

Окружном Народном Одбору
Рударском одељењу
ЧАЧАК

Повели смо истрагу поводом проналаска злата и материјала од којег се рудника „Дучаловац“ и извесних резултата је било. У истом циљу саслушали смо и власника рудника друга данојлица која се свог дела власништва рудника одриче у корист државе без икакве накнаде, а ставља се на услугу да својим знањем, стручном спремом и познавањем терена помогне на обнови овог рудника.

Мишле смо да друга данојлица треба уполити на пом. руднику и да треба исти основати пошто је то могуће.

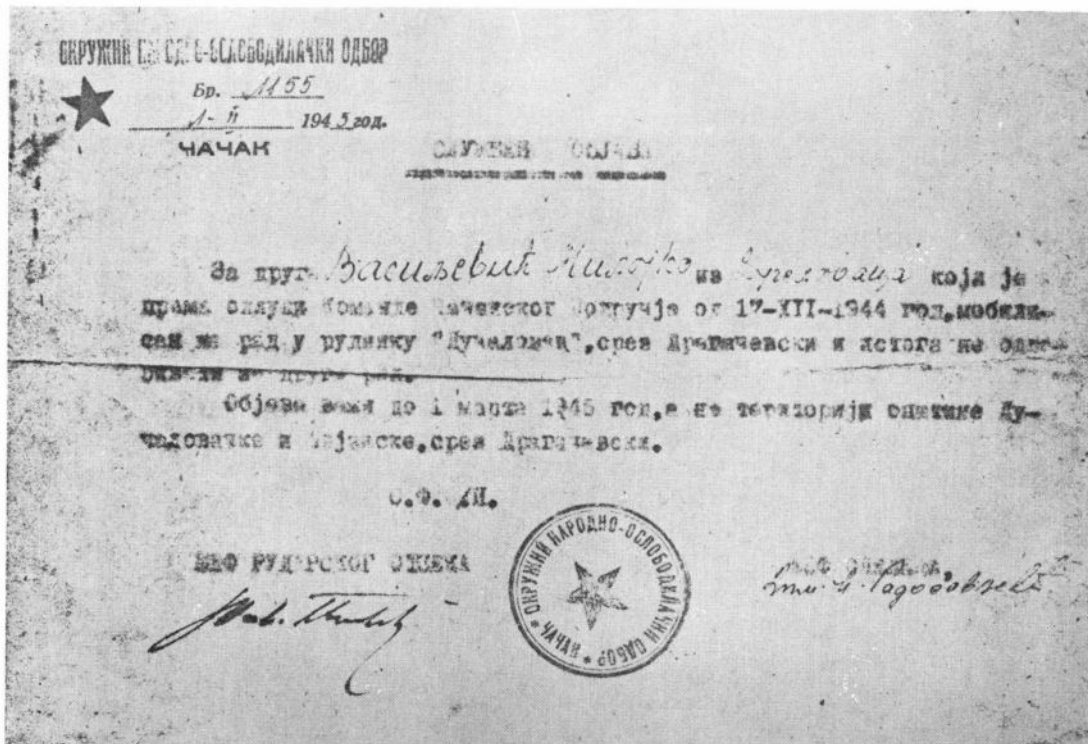
Такође мишле смо да са овим актом смо дамо да ово питање у заједници са њима разматрамо па у колико амте напреду да рудник активираме донесете одлуке, о чему молимо да будемо обавештени.

Смет дамаму Слобода народу!

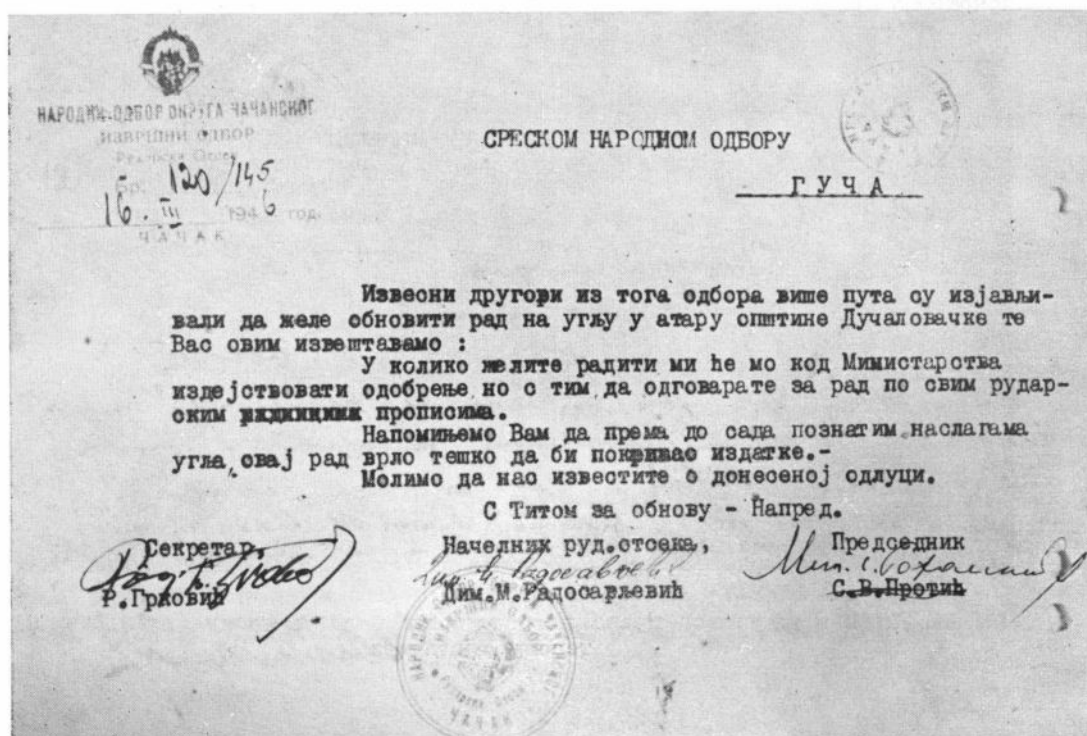
Јавна тужилац округа чачанског,
Розолуб Јанковић
(Розолуб Јанковић)

15. III 1946

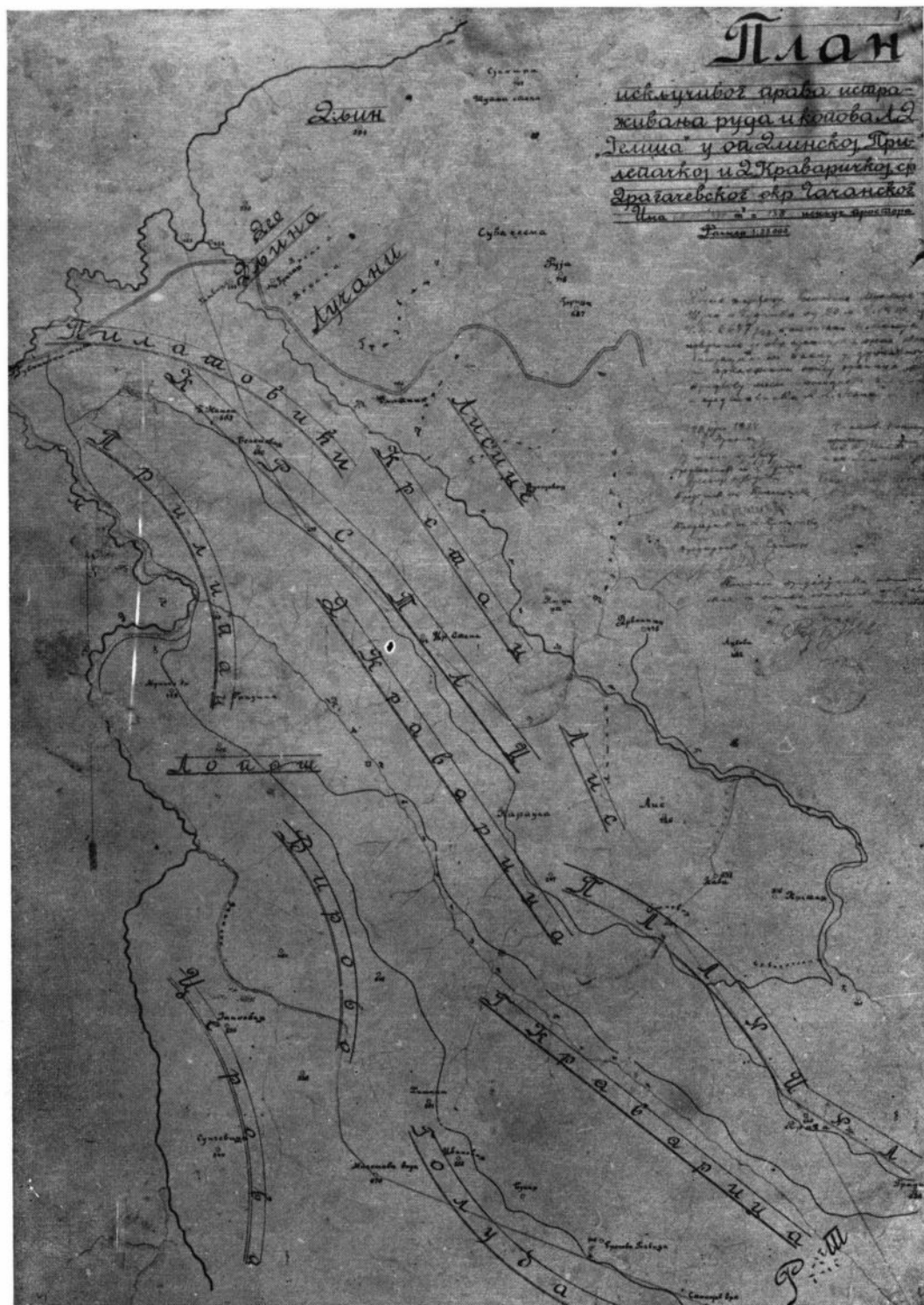
Сл. 16. Обавештење о могућности обнове рудника „Дучаловац“

Сл. 17. Објава Милојка Васиљевића да је мобилисан за рад у руднику „Дучаловац“

Сл. 18. Обавештење Среском народном одбору у Гучи о могућности отварања рудника „Дучаловац“

Сл. 19. План искључивог права истраживања руда и копова АД „Јелица“ на терену Драгачева